

TIJD & TAAK

LEDENBLAD VAN DE BANNING VERENIGING - VERSCHIJNT TWEE KEER PER JAAR - DE BANNING VERENIGING ORGANISEERT ACTIVITEITEN OP HET SNIJVLAK VAN LEVENSOVERTUIGING, RELIGIE EN SOCIAALDEMOCRATIE

TOEKOMST VAKBEWEGING

Hoe ziet de vakbeweging van de toekomst eruit? Met die vraag richtten Evelien Polter en Joke van der Neut zich tot Jelle Visser (foto) en Saskia Bouwmans. Hoe kijken zij naar de toekomst van de vakbond in een tijd dat steeds minder mensen lid zijn.

» p. 4
Foto: collectie Jelle Visser

BIOGRAFIE WIM KOK

Als het gaat om de vakbeweging, is de naam Wim Kok nooit ver weg. Hij bewerkstelligde de totstandkoming van de FNV en gaf lang leiding aan de bond. Zijn biografie heeft er terecht veel aandacht voor. Een boekbespreking.

» p. 8
Foto: Bert Verhoeff

CORONA UITBRAAK

De uitbraak van de corona-epidemie heeft op veel plaatsen grote invloed. In dit nummer artikelen over onder meer de verpleging, de economie en de zorg voor mensen met een verstandelijke beperking, voor wie de uitbraak immense gevolgen had.

» p. 16 - 23
Foto: Paul te Stroete

JUNI 2020 | IN DIT NUMMER:

REDACTIONEEL 2 | VAN DE VOORZITTER 3 | INTERVIEW MET JELLE VISSER 4 | WIM KOK: VAKBONDSMAN 7 | INTERVIEW MET SASKIA BOUMANS 8 | NAOMI LEEST: DE ZIEL IN HET BLOED 11 | BEELDCOLUMN LEGE STRATEN 12 | IN HET SPOOR VAN BANNING 14 | IS DE CORONACRISIS EEN KANS OM VAN HET HARDE KAPITALISME AF TE KOMEN? 15 | EEN ZORGINSTELLING IN TIJDEN VAN CORONA 18 | VERPLEGING: VAN ZORGENKIND NAAR VITAAL BEROEP? 19 | DE VOEDSELBANK - OF DE VRAAG OF ALLE HEIL VAN DE OVERHEID KOMT 22 | ALLES VOOR VINCENT 24 | BEDREIGT KLIMAATVERANDERING MENSENRECHTEN? 26 | COLOFON 27 | HET GEDICHT: LAURINE VERWEIJEN 28

STILSTAND ALS VOORUITGANG

De samenleving kwam tot stilstand, de afgelopen maanden. Omdat er altijd toch nog weer behoorlijk wat tijd zit tussen de afronding van een nummer enerzijds en het moment dat het bij de lezer op de mat valt anderzijds, viel er in het themanummer over duurzaamheid (april 2020) nog weinig over te zeggen. Maar de crisis werd in volle omvang duidelijk en de precieze gevolgen zijn nog moeilijk te overzien. Het maakte dat tal van auteurs hun oorspronkelijke plannen omgooiden, stukken van toon en teneur veranderden. Het geeft kleur aan een nummer waarin vaker werd herschikt, verschoven, omgegooid en herschreven dan in welk van de recente nummers ook. Het laat misschien iets zien van de onzekerheid, die perioden van crisis nu eenmaal altijd met zich meebrengen.

Dit nummer richt zich, als we alle artikelen in ogenschouw nemen, op twee vragen. De eerste vraag raakt aan de directe consequenties van de corona-pandemie. Wat zijn de gevolgen voor de economische structuur, voor de gezondheidszorg en dan meer specifiek de cruciale beroepsgroepen van verpleegkundigen en verzorgenden? Voor mensen met een beperking die verblijven in een instelling en voor die gezinnen die de hulp van de voedselbank nodig hebben om de eindjes aan elkaar te knopen.

De tweede vraag ligt wat meer achter de eerste en gaat over de toekomst van collectiviteiten in onze samenleving. We zien onszelf, moderne mensen, toch in de eerste plaats als individu. Je moet gewoon jezelf kunnen zijn. Je eigen ontwikkeling is belangrijk in het onderwijs, een leven lang leren staat gelijk aan zelfontplooiing. In de gezondheidszorg zijn eigen

regie en eigen kracht al jarenlang modewoorden. Soms met de nadruk op het positieve, maar soms ook als verpakte mooi-praterij waarachter een harde wereld van toch vooral veel kostenbewustzijn versluierd moet worden.

Hoe gaan we in een dergelijke samenleving om met het collectief? We vinden in dit nummer een eerste voorbeeld van het belang van die vraag in twee mooie interviews over de toekomst van de vakbeweging. Want hoe zien we de toekomst van deze vorm van collectieve belangenbehartiging eigenlijk? In welke samenleving, in welke politieke constellatie kan en moet de vakbeweging haar rol vervullen? En wil dat lukken, of is verandering nodig?

Het zijn vragen die, naar onze bescheiden mening, uitstekend passen in het blad van de Banning Vereniging, waarin we altijd weer op zoek zijn naar de trage vragen achter de hectiek van het dagelijkse politieke en publieke debat. Een blad waarin tegenspraak niet direct begrepen hoeft te worden als tegenstelling. Zo laat de reactie op het Urgenda-arrest van Erik Jurgens, jarenlang (hoofd)redacteur van dit tijdschrift, zien. Jurgens is het namelijk van harte eens met de klimaatdoelstellingen van Urgenda, maar hij is het oneens met het arrest van de Hoge Raad in deze zaak. Die staat naar zijn mening op gespannen voet met het belang van het recht. Een debat dat gevoerd moet worden en dat we ook graag voortzetten.

Meer in algemene zin valt er onder-tussen ook wel iets te zeggen voor wat meer traagheid in het vaderlandse publieke debat. Traagheid, stilstand, rust, overweging. Het zijn modewoorden in een tijd waarin de wereld bij voortduring door moet

draaien. Het zijn tijden waarin zeker weten belangrijker lijkt dan twijfel. Waarin een ferme bijdrage aan het debat meer handen op elkaar krijgt dan een twijfelend zoeken. Misschien maakt de crisis waarin we nu met elkaar terechtgekomen zijn het ons daarom zo moeilijk. Omdat zekerheden wegvallen en meningen het weer wat vaker moeten afleggen tegenover weldoordachte twijfel.

Stilstand, zou je kunnen zeggen, is soms ook vooruitgang. Deze crisis brengt veel stil verdriet. Bittere tranen over overledenen waarvan niet eens echt afscheid genomen kon worden. Angst om een toekomst vol sociale en economische onzekerheid. Het worgende dilemma tussen leefbaarheid en veiligheid in verpleeghuizen. Want hoe veel verlies aan levensjaren is het wekelijkse bezoek van kinderen en kleinkinderen waard? En als dat bezoek het enige is wat het leven nog enige zin geeft? Maar juist in dat stille verdriet, in de wanhoop die mensen op een onbewaakt moment bij de keel kan grijpen, in de dilemma's waar we ons voor geplaatst zien, juist in die momenten schuilen de mogelijkheden ons bestaan opnieuw fundamenteel te doordenken.

Laten we die mogelijkheid aangrijpen en ons daarbij niet laten verleiden tot de snelle conclusie, de spitsvondige formulering. Laten we de tijd nemen, de rust en de ruimte om opnieuw het gesprek met elkaar aan te gaan. Over de grote vragen van vandaag en morgen. Luister, zoals dichteres Laurine Verweijen het op de achterpagina van dit nummer omschrijft. Want: 'hoe hard er ook gesproken wordt, hoe luid ook het getetter, door alles heen klinkt – wonderbaarlijk genoeg, een strak geregisseerd gefluister'.

VAN DE VOORZITTER DOE VOORTAAN NET ALS DIE SAMARITAAN

Koen Holtzapffel is voorzitter van de Banning Vereniging.

Velen gebruiken de crisis waarin we leven om hun maatschappelijke boodschap nog eens nadrukkelijk onder de aandacht te brengen. Milieuorganisaties wijzen erop hoe schoon de lucht op dit moment is. Tijd voor uitvoering van de klimaatmaatregelen. Artsen die al langer pleiten voor strijd tegen overgewicht en een veel gezondere levensstijl halen hun gelijk. Zie je wel, vooral mensen met overgewicht zouden op de intensive care belanden.

Natuurlijk bestaat het gevaar dat we al die pleidooien braaf beamen en na de crisistijd vrolijk op de oude voet verder gaan. Na de crisis eindelijk weer lekker uit eten, met de auto naar mooie natuurgebieden en vliegen naar Verweggistan. Niets zo moeilijk als gedragsverandering!

De oproep tot gedragsverandering is van alle tijden. Ook de Bijbel staat er vol mee. Wat is bekering anders dan een uitnodiging tot gedragsverandering? Neem de Bijbelse parabels (gelijkenissen): ze roepen de luisteraar op het goede voorbeeld te volgen en het gedrag aan te passen. Een heel bekende 'voorbeeld-gelijkenis' in dit verband is die van de barmhartige Samaritaan (Lucas 10: 25-37). Eindigend met de oproep: doe dan voortaan net zoals die Samaritaan.

Hebben de evangelisten zich eigenlijk wel gerealiseerd hoe moeilijk gedragsverandering is? Als het je lukt, mag je God daarvoor op je blote knietjes danken. Managementgoeroe Ben Tiggelaar (ook betrokken gelovige) vertelt steeds opnieuw waarom het zo lastig is te veranderen. In het groot en in het klein, als samenleving en als individu. Nieuwe gewoontes aanleren vergt veel tijd. Ons brein houdt veel meer van bekend gedrag dat we op de volautomatische piloot kunnen uitvoeren. Ja, ons brein is liever lui dan moe. Bovendien, gedragsverandering kost bloed, zweet en tranen en die vermijdt ons brein liever, tenzij het echt niet anders kan. Ten slotte, de sociale omgeving werkt vaak ook niet echt mee. Is gedragsverandering dan onmogelijk? Nee, zegt Tiggelaar, het kan. Maar dan moet je jezelf, individueel en collectief, duidelijke doelen stellen. Die doelen moet je vertalen in heel concrete dagelijkse stapjes. Ondersteuning vanuit de sociale omgeving en van overheidswege is daarbij cruciaal.

Tja, al die mooie uitnodigingen in het evangelie: doe voortaan net zo. Makkelijker gezegd dan gedaan. Ik denk dat juist daarom

levensbeschouwelijke verbanden en geloofsgemeenschappen zo belangrijk zijn. Dan kun je elkaar een beetje ondersteunen bij de gevraagde gedragsverandering. Ook als eens de crisis weer voorbij is en iedereen over gaat tot de orde van de dag.

Nog één ding moet me tot slot van het hart als het gaat om gedragsverandering. Die betreft internationale samenwerking en solidariteit. De situatie in vluchtelingenkampen, favela's en townships is in deze coronatijd nog zorgelijker dan hij al was. In ieder geval de vluchtelingen op de Griekse eilanden zijn daarbij een Europese en dus ook een Nederlandse verantwoordelijkheid. De neiging om die verantwoordelijkheid te ontlopen is groot. Maar niets doen is geen optie en maakt niet minder medeverantwoordelijk. Inzake de vluchtelingen is statelijke gedragsverandering met onmiddellijke ingang geboden. Ondersteund door een publieke opinie die weet heeft van andermans ellende. Natuurlijk kun je dat, gehoord de gelijkenis, verstaan als een oproep tot barmhartigheid. Maar het waarborgen van de menselijke waardigheid is ook een internationaal afgesproken recht. Over grenzen heen, zelfs in coronatijd.

TOEKOMST VAN DE VAKBEWEGING – DEEL 1

Jelle Visser | foto: collectie Jelle Visser

Emeritus-hoogleraar sociologie Jelle Visser doet al veertig jaar onderzoek naar het functioneren van de vakbeweging in binnen- en buitenland. Ter ere van het honderdjarig bestaan van de Internationale Arbeidersorganisatie (International Labour Organisation – ILO) onderzoekt hij de hamvraag: hoe ziet de toekomst van de vakbeweging eruit?

**∞ Door Evelien Polter &
Joke van der Neut**

Uw presentatie over de toekomst van de vakbeweging eindigde met de vraag 'Wie is de Greta Thunberg van de (internationale) vakbeweging en waar zijn de "paniek" cijfers voor werknemersrechten, vergelijkbaar met de cijfers voor de opwarming van de aarde?' Beoordeelt u de positie van de werknemers zodanig dat er een Greta Thunberg van de vakbeweging nodig is? Zo ja, op basis waarvan komt u tot die conclusie?

Zonder twijfel hebben Greta Thunberg en de Fridays for Future-demonstraties van scholieren een nieuwe impuls aan de milieubeweging gegeven. Het gaat om de boodschap: als we nu niet handelen is het te laat en zijn we – julie kinderen – de aarde voorgoed kwijt en het gezicht: een jonge vrouw die het serieus meent en dat goed onder woorden kan brengen. Daarnaast heeft de milieubeweging een treurig voordeel: de dreigende catastrofe kan in een cijfer worden uitgedrukt, bij zoveel graad verdere aardopwarming wordt het proces van afsterven onomkeerbaar.

Ja, ik beoordeel de toestand van de internationale (en Nederlandse) vakbeweging zodanig, dat er urgent, doelgericht en met nieuwe gezichten iets gedaan moet worden. Ik kom tot deze conclusie op basis van het dramatische verlies aan lidmaatschap en aanhang van jonge mensen, al lang gaande en de voorbode van verdere verliezen in de nabije toekomst.

Wartoe is naar uw mening de vakbeweging op aarde? En voor wie?

De vakbeweging is er om samenwerking en het gemeenschappelijk opkomen voor de belangen van alle werkenden (en allen die voor hun bestaan op werk zijn aangewezen) te bevorderen. De boodschap van de vakbeweging moet zijn dat alle mensen op aarde recht hebben op arbeid en van hun arbeid veilig en zeker kunnen leven.

Wat zijn de ontwikkelingen in de samenleving waar de vakbeweging mee te maken heeft?

Vier recente en voor de nabije toekomst belangrijke ontwikkelingen worden in het Future of Work rapport van de ILO genoemd: (1) digitalisering, kunstmatige intelligentie en robots; (2) verdergaande mondialisering; (3) toegenomen ongelijkheid, met naar-geestige gevolgen voor gezondheid, onderwijs en democratie; en (4) druk op het milieu en de levensbronnen van onze planeet. Elk van deze ontwikkelingen gaat ook de vakbeweging aan. Bij alles wat de vakbeweging doet of voorstelt moeten deze vier ontwikkelingen en in welke richting we die willen sturen meegenomen worden. De vakbeweging, en dan niet alleen maar samen met andere organisaties en bewegingen, moet op elk van deze ontwikkelingen een antwoord hebben. Welke kant moet het op, hoe komen we daar en hoe snel kan dat?

Tijdens uw lezing in De Burcht presenteerde u vier toekomstscenario's voor de vakbeweging. Marginalisering, dualisering, vervanging en revitalisering. We denken dat uw voorkeur uitgaat naar scenario vier, revitalisering van de vakbeweging. U noemt verjonging, organisering institutioneel ingebed, de combinatie van onderop, bovenaf en voor elkaar, uitbreiding naar niet-werknemers en nieuwe vormen van representatie. Wilt u elk punt toelichten?

Ik denk dat elk van de vier scenario's tot de mogelijkheden behoort. Als je zoals ik denk dat een vakbeweging nodig is als tegenwicht tegen financiële belangen en machten en tegen autoritaire en eigenmachtige politici en regeringen, dan kan alleen revitalisering hoop geven. Dat gaat niet zonder verjonging. Als eerste moet de vakbeweging aansluiting vinden bij jonge mensen, van wie velen helemaal geen werknemer-positie hebben en dat ook niet nastreven. In stijl, eisen en personen. Dat begint er mee te vragen wat jongere

generaties willen, wat ze van een vakbeweging verwachten en hoe ze zich dat voorstellen. Daar moeten dan de passende organisatievormen en gezichten bij gezocht worden.

Ik heb onderzoek uit het verleden aangehaald waaruit blijkt dat organisering (een methode overgewaaid vanuit de vs) alleen blijvende winst voor de vakbeweging oplevert als het ingebed kan worden in een vaste structuur van, bijvoorbeeld, regelmatig cao-overleg met vertegenwoordiging in de werksituatie en ledenraadpleging. Vergelijkend onderzoek toont eveneens aan dat de vakbonden die er het beste voorstaan zowel van onderop (in de werksituatie) als van bovenaf (nationaal overleg en centrale regelingen) en onder elkaar (onderlinge verzekeringen en steun, met politieke ondersteuning) georganiseerd zijn. De Nederlandse vakbeweging kenmerkt zich op dit punt door slingerbewegingen.

In de publicatie Positie en strategie vakbeweging uit 2018 van De Burcht gaan Saskia Boumans en Wim Esbuis in op het dilemma van de vakbeweging: kiezen voor een brede of smalle vakbeweging. Een brede vakbeweging werkt zij aan zij met sociale bewegingen aan algemene- en werknemersbelangen. Een smalle vakbeweging is er voor de werkenden of zelfs enkel alleen de leden. Hoe kijkt u aan tegen dit dilemma? Is uw suggestie voor uitbreiding van de vakbond naar niet-werknemers, naar nieuwe vormen van lidmaatschap en representatie een keuze voor verbreding?

De vakbeweging moet een heldere boodschap uitstralen, voor wie en wat men er is. Daarbij moet de kerncompetentie scherp aangegeven worden – arbeid, arbeidsvoorwaarden, inkomen en zekerheid. En dat voor iedereen – alle werkenden en allen die werk zoeken of op werk zijn aangewezen om in hun bestaan te voorzien. En dat overal op aarde en voor vluchtelingen en migranten evenzeer als voor ingezetenen. Maar

de vakbond kan dat niet alleen en ze heeft ook niet overal verstand van. Het gebod is derhalve samenwerken waar dat kan en nodig is.

Veel overheidsingrijpen lijkt alleen maar te gaan of zij wel de juiste, meest effectieve keuze maakt voor problemen op de arbeidsmarkt en met de klimaatcrisis. Veel problemen en crisissen worden zakelijk en/of technologisch opgelost. Het lijkt helemaal niet meer te gaan om politieke keuzes. Het politiseren van de sociaaleconomische keuzes, om deze zo tot onderwerp te maken van het democratische debat, lijkt bij uitstek een rol die geknipt is voor de vakbond. Bent u het daarmee eens?

Ik weet niet zo goed wat ik op deze vraag moet antwoorden. Ik geloof dat ik de populistische veronderstelling – democratisch debat versus technocratische oplossing – van de hand moet wijzen. De COVID-19 crisis leert ons dat we er goed aan doen nauwkeurig te luisteren naar wetenschappelijke adviezen en daarnaar te handelen. Dat is in milieuzaken en eigenlijk ook op het terrein van arbeid en inkomen niet anders. Ik ben van mening dat het gebrek aan eigen wetenschappelijk werk en ontbreken van samenwerking met de wetenschap de vakbeweging in de afgelopen twintig jaar veel ‘eigenwijsheid’ en weinig ‘wijsheid’ heeft opgeleverd. Uiteraard moet en kan de vakbeweging een bijdrage aan het democratisch debat leveren, maar los van gedegen studie en wetenschappelijke kennis blijft het resultaat noodgedwongen mager. De bijdrage van de Nederlandse vakbeweging aan het debat over, bijvoorbeeld, Europese samenwerking en solidariteit van werknemers is minimaal en er is weinig democratisch tegenwicht binnen de vakbeweging tegen het betweterige, schaamteloze en kortzichtige Nederlandse optreden in Europa tijdens de coronacrisis.

*In februari verscheen *Kapitaal en Ideologie*, het nieuwe boek van Piketty. Eén van de stellingen uit zijn boek is dat werknemers veel meer zeggenschap in bedrijven en instellingen moeten*

verwerven. Wat vindt u van Piketty's stelling over meer zeggenschap voor werknemers in bedrijven?

Tja, zo algemeen gesteld kan ik daar wel voor zijn, but the devil is in the detail. Wat is ‘meer zeggenschap’? Arbeiderszelfbestuur, nationalisatie, spreiding van aandelenbezit, onze Wet op de Ondernemingsraden? Zo’n wet zou niet minder dan een revolutie zijn als die in de vs zou worden ingevoerd. Minder share- en meer stake-holder belangen, waaronder die van de werknemers, dat is de uitdaging.

*De vakbeweging heeft via de besturen van de pensioenfondsen invloed op de beleggingen van de pensioenfondsen. Die fondsen zouden veel meer invloed op een klimaatvriendelijke economie, betaalbare woningen en betaalbare zorg kunnen uitoefenen dan nu. In de publicatie *Positie en strategie van de vakbeweging pleit Mirjam de Rijk, nu directeur bij de vakbond FNV, voor het actief inzetten van pensioengeld voor een toekomstbestendige en werkersvriendelijke economie. Hoe ziet u de rol van de bonden in de besturen van de pensioenfondsen?**

Dit is nu zo’n voorbeeld waarop wat ik in antwoord op de tweede vraag zei van toepassing is. Bij de afweging van investeringskeuzes – waarbij de toekomst en zekerheid van pensioenen een allereerste afweging is – moet meegenomen worden wat de invloed is die daarmee uitgeoefend wordt op de vier genoemde ontwikkelingen. Bevordert het een zodanige inzet van kunstmatige intelligentie dat ons gezondheidsstelsel er beter van wordt, enzovoort.

Tijdens de coronacrisis zit de vakbeweging mee aan het stuur van de staat om over regelingen ten behoeve van getroffen werknemers, ZZP-ers en bedrijven te beslissen. Heeft ze daarvoor voldoende macht, kennis en steun in de werkende bevolking om daadwerkelijk en voldoende op te komen voor hen?

Daarop moet ik het antwoord schuldig blijven. Ik heb geen opinieonderzoek uit Nederland gezien. Hier in Duitsland, waar ik tegenwoordig woon

en de coronacrisis uitzit, merk ik dat de vakbeweging, die stilzwijgend veel lopende cao's in de industrie met nul loonsverhogingen verlengt en zich inzet voor een betere beloning van verplegend, supermarkt- en pakketdiensten-personeel, veel steun onder de bevolking geniet. Ik merk dat er in deze crisis veel behoefte is aan centrale regie en tegelijk lokale uitvoering en dat de vakbeweging, ondanks alle tekortkomingen, daarin een belangrijke factor en stem kan zijn. Of het voldoende is als deze crisis en de beperkingen in economie en samenleving aanhouden en uitmonden in een diepe en lange recessie, weet ik niet. Maar iets anders hebben we niet. Een van de effecten van deze crisis is dat sociale bewegingen, straatprotesten, stakingen met blokkades en demonstraties niet mogelijk zijn. Dat mag niet te lang duren, maar ondertussen is het van groot belang dat er ‘bewezen’ instituties als de vakbeweging zijn.

Wat kan het lonkende perspectief, het nieuwe inspirerende verhaal, van de vakbeweging zijn om het initiatief terug te winnen? Past dit bij de strategie van revitalisering?

Direct in aansluiting bij de COVID-19 crisis, zijn vier boodschappen van belang, voor de vakbeweging en voor ons allen. Beloon en waardeer het werk en de mensen in de gezondheidszorg, winkels, pakketdiensten, veiligheidspersoneel, vuilnisophalers beter; maak dat alle werkenden en niet alleen werknemers recht hebben op inkomen en zekerheid (bij werkloosheid, bedrijfssluiting, ziekte, epidemie); garandeer minimale zekerheid voor de productie van essentiële goederen en diensten binnen het bereik van nationale en Europese grenzen; herwaardeer de lusten en lasten van globalisering, met tegelijkertijd versterkte en verbeterde internationale samenwerking en solidariteit (via internationale organisaties). Dit zijn vier thema's waar de vakbeweging direct mee aan de slag kan.

MAARTEN VAN DEN BOS WIM KOK: VAKBONDSMAN

Na zijn overlijden vorig jaar verschenen er tal van beschouwingen over de betekenis van Wim Kok. Zijn jaren als vakbondsman waren daarbij vaak slechts een voetnoot. Ten onrechte, laat Marnix Krop zien in het eerste deel van zijn puike biografie van Kok.

Iets meer dan een jaar na het overlijden van Wim Kok in 2018 publiceerde voormalig diplomaat Marnix Krop het eerste deel van zijn biografie van Kok. Al snel na het overlijden van de vakbondsman die als politicus mislukte maar staatsman wist te worden, besloot Krop zijn biografie in twee delen te publiceren. In het tweede deel van zijn boek, waarvan de jaren van Koks premierschap het hart zouden vormen, zou de 'stem' van de hoofdpersoon missen. In de interviews die Krop met Kok had was hij aan die jaren immers nog niet toegekomen. Dat rechtvaardigde een knip in het boek, dat nu in twee delen wordt uitgegeven.

Het is een gelukkige greep, en niet alleen omwille van de ontbrekende stem van Kok in latere hoofdstukken. Krop is hoe dan ook terughoudend met het rechtstreeks citeren uit interviews. *Voor zijn mensen* is, ondanks de warmte van de auteur voor zijn hoofdpersoon die her en der voelbaar wordt, een betrekkelijk afstandelijke biografie geworden. Krop baseert zich op een indrukwekkend arsenaal

aan materiaal en gesprekken en weet een mooie balans te vinden tussen waardering en kritiek.

Voorals het gaat om de lange jaren van Kok in de vakbeweging heeft de auteur een knappe prestatie geleverd. Kok blijft het middelpunt, maar de context van de vakbondsgeschiedenis wordt steeds genoeg uit de doeken gedaan. Het laat ook zien dat de vakbond bij de bezinning op zijn toekomst het eigen verleden heel goed tot uitgangspunt kan nemen. Daar valt immers, zo laat Krop zien, heel veel over te zeggen en waarschijnlijk, zo voeg ik er graag aan toe, net zoveel van te leren.

Marnix Krop. Wim Kok. Een leven op eigen kracht. Deel 1: Voor zijn mensen, 1938-1994 (2019).

Als het boek vervolgens aanvangt bij de overstap van Kok naar het politieke leven, valt direct op dat de auteur zijn perspectief wat verandert. Het gaat wat minder over Kok zelf en soms wat meer over de omgeving waarin hij moest functioneren. Op momenten werkt dat heel goed, als het gaat over de ontwikkelingen in de Europese integratie of op het ministerie van Financiën, waar Kok tussen 1989 en 1994 de scepter zwaaide, maar bij de behandeling van de jaren

in de Tweede Kamer als beginnend partijleider werkt het minder.

De toch wezenlijke verschuivingen in het politieke denken die in deze periode optraden blijven te veel verborgen achter de platgetreden dichotomie tussen Kok de pragmaticus en Den Uyl de gedrevene. En dat is jammer, ten eerste omdat de vakbondsjaren lieten zien dat die karakteristiek helemaal niet zo een op een opgaat als vaak wordt aangenomen. Belangrijker nog is dat de ontwikkeling van Kok zelf en zijn gedachten over de rol en functie van de politiek wat aan diepgang tekort komen. Maar daarvoor is er, hopelijk, wat meer ruimte in het tweede deel.

WIM KOK

EEN LEVEN OP EIGEN KRACHT

Marnix Krop

PP1125

TOEKOMST VAN DE VAKBEWEGING – DEEL 2

Saskia Boumans | foto: Kasper Slegers

Saskia Boumans doet promotieonderzoek naar werkgeversstrategieën en de waardeontwikkeling van cao's aan de Universiteit van Amsterdam en zij is beleidsadviseur bij de FNV. Onlangs verscheen het door haar samengestelde boek *Denkend aan 14 euro* – over het minimumloon en de lage lonenindustrie uit.

∞ Door Evelien Polter &
Joke van der Neut

U doet promotieonderzoek naar werkgeversstrategieën en de waardeontwikkeling van cao's. Hebben de werkgevers een eensluidende strategie?

In mijn promotieonderzoek vraag ik mij onder andere af welke beleidsideeën georganiseerde werkgevers hebben over arbeidsvoorwaarden, en hoe zich dit sinds de jaren '70 heeft ontwikkeld. Mij vallen drie dingen op. Ten eerste, georganiseerde werkgevers zijn heel koersvast. Ze hebben al decennia een beperkte agenda omkleed met één verhaal: alleen een internationaal competitief bedrijfsleven voor werkgelegenheid, en daarmee voor welvaart voor iedereen, kan zorgen. Om dit te realiseren zijn met name matiging van loonkosten en flexibilisering van arbeidstijden essentieel. De laatste veertig jaar is dit ongeacht de economische en arbeidsmarktsituatie hun koers. In die zin zijn het echt ideologische organisaties.

Het tweede dat opvalt, is dat arbeidsvoorwaarden en macro-economisch beleid bijna volledig zijn losgekoppeld. Het gevolg hiervan is dat de cao steeds meer een werkgeversinstrument is geworden voor HR-beleid op bedrijfsniveau en steeds minder een instrument dat ook macro-economisch beleid mee vorm geeft. Lonen worden daardoor bijvoorbeeld vooral gezien als kostenpost in plaats van ook als middel om consumptie mee op pijl te houden.

Het laatste dat ik hier wil noemen, is dat georganiseerde werkgevers de Stichting van de Arbeid slim gebruiken om hun agenda verder te brengen. Het afschaffen van de toeslag voor avond- en weekendwerk, het oprekken van de werkdag, het matigen van de loonontwikkeling, prestatiebeloning enzoverder – zijn allemaal voorstellen van werkgevers waar de handtekening van alle sociale partners onder staan.

U werkt bij de FNV. Waartoe is naar uw mening de vakbeweging op aarde? En voor wie?

Ik werk nog één dag per week voor de FNV, naast mijn promotieaanstelling. De laatste maanden heb ik het boek *Denkend aan 14 euro* – over het minimumloon en de lage lonenindustrie, dat op 1 mei bij van Gennep is uitgekomen, samengesteld met bijdragen van wetenschappers, activisten en mensen uit het maatschappelijk middenveld. Het boek wordt uitgegeven in het kader van de campagne om het minimumloon te verhogen naar 14 euro per uur. Ik ben heel blij met deze campagne. Deze combineert twee voor mij essentiële bestaansredenen van de vakbeweging: de onmiddellijke verbetering van werk- en leefomstandigheden van mensen én de fundamentele verandering van economische verhoudingen.

In de publicatie *Positie en strategie van vakbeweging uit 2018 van De Burcht gaat u samen met Wim Eshuis in op verschillende strategieën van vakbonden. Zo zijn er vakbonden die vooral sociaal partner zijn en 'het algemeen belang' dienen en vakbonden die vooral bezig zijn met de economische belangen van hun leden. U ziet beide strategieën terug bij de FNV. Zijn er ook nog andere mogelijkheden?*

Wat opviel tijdens het schrijven van het artikel was dat een strategie gebaseerd op tegengestelde belangen tussen werkgevers en werknemers vrijwel niet aanwezig is in de Nederlandse vakbeweging. Dat heeft verregaande gevolgen voor de relatie tussen de vakbonden en hun potentiële achterban. Vakbonden hebben in Nederland sterk de neiging om hun onderhandelingsresultaten te verdedigen. Als een cao eenmaal is goedgekeurd door de leden wordt het resultaat met hand en tand verdedigd. Hetzelfde zien we bij het landelijk sociaal overleg. Dat lukt of mislukt, meer smaken zijn er niet. Het achterliggende mechanisme is dat in het Nederlandse systeem van sociaal partnerschap een onderhandelingsresultaat in essentie wordt gezien als het resultaat van een openhartig

gesprek waarbij elke partij zijn best doet 'het algemeen belang' te dienen. Dus als er een resultaat is, is dat per definitie goed. Het is de vraag of dat ooit zo heeft gewerkt, maar nu in ieder geval niet. De uitkomsten zijn daar te onevenwichtig voor. Een alternatief zou kunnen zijn dat vakbonden een cao of sociaal akkoord gaan zien als het resultaat van de machtsverhouding tussen de partijen. Het voordeel is dat zo een oprechtere relatie met de brede achterban van vakbonden mogelijk is. Het is dan belangrijk om eerlijk te zijn over de initiële inzet, wat er wel en niet gerealiseerd is, en te bespreken hoe de toekomst er uit ziet.

U stelt in deze publicatie de vraag of de Nederlandse vakbeweging, na decennia van het neoliberalisme, de belangrijke vragen van nu het hoofd kan bieden. Als mogelijk knelpunt van deze strategie noemt u dat werkgevers en overheid geen interesse hebben in het herstellen van het sociaal partnerschap. Kan de FNV de desinteresse in het herstellen van het sociaal partnerschap het hoofd bieden?

Werkgevers en overheid kunnen zich op een aantal terreinen desinteresse veroorloven omdat zij de vakbeweging niet nodig hebben om zaken te regelen. Als de vakbeweging weer sterker wordt, dan worden werkgevers en overheid weer vragende partij. Gaat dit op tijd lukken? Het aantal vakbondsleden wordt vrij rap minder. Het moet in elk geval duidelijk zijn dat sociaal partnerschap een methode is en geen doel op zich. En deze methode werkt nu niet zo goed omdat de machtsbalans is veranderd ten nadele van werknemers. Het voordeel van sociaal overleg om delen van de vakbondsagenda te realiseren, is dat het veel conflict vermijdt. Zonder sociaal overleg is alles een gevecht, alles een machtsstrijd. De meeste mensen vinden ruzie vervelend en deprimerend, ik ook. Het kost bovendien veel tijd, energie en geld. Maar de praktijk van de dag laat zien

dat het nu nodig is. Er werd, voordat we in de pandemie terecht kwamen, relatief veel gestaakt in Nederland, met name door de FNV. De cijfers laten zien dat de loonsverhogingen bij FNV-cao's beter zijn. De verbeteringen van het jeugdloon en verbeteringen in wetgeving voor arbeidsmigranten zijn er gekomen na acties en de verslechteringen voor arbeidsgehandicapten zijn van de baan dankzij acties, om een paar voorbeelden te geven.

Tijdens de coronacrisis zit de vakbeweging mee aan het stuur van de staat om over regelingen ten behoeve van getroffen werknemers, ZZP-ers en bedrijven te beslissen. Heeft ze daarvoor voldoende macht, kennis en steun in de werkende bevolking om daadwerkelijk en voldoende op te komen voor hen?

Dat vind ik moeilijk in te schatten. Wat telkens opnieuw uit onderzoek blijkt is dat de vakbeweging veel vertrouwen geniet onder de bevolking. Ik kan me niet voorstellen dat dat nu anders is. Ik heb de indruk dat het nu in deze crisis in de media ook positief wordt opgepakt dat vakbonden voor de rechten van werkenden staan. Wat ik jammer vind, is dat er door de vakbeweging niet gepleit wordt voor sociale eisen gekoppeld aan financiële steun aan bedrijven. Tien jaar geleden hebben we gezien dat de verliezen in de crisis werden gesocialiseerd terwijl jarenlang de opbrengsten waren verdeeld over een kleine groep. Laten we die fout niet opnieuw maken. De krappe financiële reserves van veel grote en zeer winstgevende bedrijven zijn het gevolg van de grote sommen geld die al jaren richting aandeelhouders zijn gegaan. Waarom niet eisen dat als een bedrijf financiële steun wil de boeken open moeten, eventuele belastinggrulings worden stopgezet, er geen dividend wordt uitgekeerd en het verbod op ontslag van alle werkenden inclusief zzp'ers wordt verlengd? En als het om grote sommen geld gaat, verwerft de overheid een aanzienlijk belang. Voor

wat hoort wat. Alle corona-regelingen zijn geënt op de noden van bedrijven. Werkenden komen er bekaaid af. Zo'n regeling als de now, waarbij bedrijven bij omzetverlies loonkostensubsidie krijgen, is een goede regeling, maar voornamelijk gericht op personeelsbehoud voor bedrijven. Eigen zelfstandige rechten als werknemer heb je in deze regelingen niet. Als je als werknemer niet in staat bent om te werken, omdat je zorgtaken hebt of omdat je het niet redt om naast het thuisonderwijs van je kinderen ook nog te werken, dan ben je overgeleverd aan de goedertierenheid van je werkgever. Als werkende kun je nergens aankloppen voor financiële steun. Dat is oneerlijk en had beter gekund.

In het Financieel Dagblad van 20-11-2019 vertelt emeritus-hoogleraar sociologie Jelle Visser het volgende: 'Ik had laatst een gesprek met een leuke, ambitieuze oud-collega van midden 40 die hoog was opgeklommen binnen de vakbeweging. Ze vertelde dat ze ontslag had genomen. Ik was verbaasd: waarom? Ze zei dat ze er alles aan had gedaan om de bond te moderniseren maar dat ze weinig voor elkaar kreeg. Ze voelde zich verloren in de té ouderwetse mannenwereld en gaf het gevecht op. Tragisch, maar je ziet het vaker.' Herken je het beeld dat Visser hier schetst?

Ja en nee. Wat ik niet herken in het beeld van Jelle Visser is dat de vakbeweging een mannenbolwerk zou zijn. Ik ben er trots op dat veel 'hoge' posities in de FNV bezet worden door vrouwen. In weerwil van het beeld dat vaak geschetst wordt, werken er ook veel jonge mensen en mensen van kleur bij de FNV. De leden zijn inderdaad bovengemiddeld vaak man, ouder en wit – gelukkig zijn zij wél lid, denk ik dan.

Ik herken een gevoel van verlorenheid. Ik houd veel van het idee onderdeel te zijn van de vakbeweging, maar de praktijk vind ik niet altijd prettig. 'Ouderwets en moderniseren', staat

in het artikel wat Jelle Visser of de oud-collega daar mee bedoelt? Het zijn versluiserende woorden die van alles en niets betekenen. Mijn verlorenheid – of moedeloosheid is een beter woord – komt voor een belangrijk deel door dit soort versluiserende woorden. De FNV is een grote organisatie met een enorme ambitie en werkveld. De FNV sluit meer dan 700 cao's af voor bijna zes miljoen mensen, beheert mede miljarden aan pensioengeld, houdt zich lokaal, regionaal en nationaal met tientallen beleidsterreinen bezig, voert jaarlijks tientallen rechtszaken en staat tienduizenden leden op andere manieren bij in arbeidsconflicten. Ze heeft tienduizenden kaderleden die ondersteund en geschoold willen worden in vakbondswerk en in hun werk voor ondernemingsraden, is Europees én internationaal actief, enzovoort. Er zijn dus stevige meningsverschillen over wat er gedaan moet worden, welke kant het op moet, wat de beste strategieën zijn. Een van de problemen van de FNV is dat ze geen kanalen en geen interne cultuur heeft om dit soort meningsverschillen productief te maken. Om te zetten dus in denkkraft en debat. Wat er gebeurt met meningsverschillen die niet worden erkend, is dat ze ondergronds gaan, naar buiten komen via gevechtjes over posities of cynisme – wat dan weer cosmetisch wordt opgelost door versluiserende woorden die eenheid suggereren. Dat is jammer, omdat het om essentiële keuzes gaat en wezenlijke discussies. Toen er bij de eerste voorzittersverkiezingen een aantal jaren terug twee kandidaten waren, vond ik dat een feestje voor de prille vakbondsdemocratie. Het platform bij de vorige bestuursverkiezingen was niet zo handig opgezet, maar in essentie vond ik het een goede aanpak. Ik hoop dat het bij het komende congres op een meer democratische manier verder inhoud wordt gegeven.

NAOMI LEEST DE ZIEL IN HET BLOED

Een koe in een Braziliaans slachthuis pleegt zelfmoord. Dan verdwijnen er nog twintig koeien. In een prachtige kleine roman toont Ana Paula Maia met realistische beschrijvingen de microkosmos van een slachthuis in het grotere verband van productieketen, consumptie en vervuiling. Ze lijkt zich af te vragen: is het predicaat ‘menselijk’ eigenlijk wel een aanbeveling als je ziet hoe de mens met dieren omgaat?

/// Door Naomi Woltring

Hoofdpersoon Edgar Wilson heeft het nodige op zijn kerfstok, maar probeert dieren zo veel mogelijk leed te besparen. De manier waarop hij koeien voorbereidt op de slacht lijkt op zalven. Hij doet een schietgedje voor hun ziel en kijkt de koeien in de ogen voor hij ze met een goed gemikte slag met de dolhamer pijnloos bewusteloos slaat. Hij heeft de grootste hekel aan het slachten van schapen. ‘Telkens wanneer hij zijn hamer op een schapenkop wilde laten neerkomen, knielde het dier en boog het de kop, als een martelaar. Vaak zag hij ook tranen stromen. Van ellende besloot hij ze de keel af te snijden, waarbij hij ze stevig in zijn armen hield en hun ogen afdekte.’

Edgar woont met een aantal van zijn collega’s in een leuke barak op het terrein van het abattoir *De stier van Milos*. Het werk is lichamelijk zwaar. Adequate beschermingsmiddelen zijn er niet. Via een collega weet hij een skibril op de kop te tikken, zodat het koeienbloed niet telkens in zijn ogen spuit. Voor het slachten van de koeien wordt weinig betaald. Edgar en zijn collega’s kunnen de hamburgers die van het vlees gemaakt worden zelf niet betalen. Maar gaat er in de witte, vredige hamburgerfabriek verderop een verpakking kapot, dan wordt het vlees weggegooid. De werklozen zijn nog slechter af dan de medewerkers van het abattoir. Die bedelen om het vlees van de karkassen van koeien die tijdens het transport zijn overleden.

De roman toont ons de idiotie van langdurige veetransporten en de waanzinnige vervuiling van de vleesindustrie in Brazilië. De rozenstruiken aan de rivier waarop alle slachthuizen en vleesverwerkingsfabrieken hun afval – bloed, organisch materiaal – lozen zijn donkerder gekleurd van al het bloed, de vissen sterven, het water is zout. Iedereen die vlees eet, is

DE ZIEL IN HET BLOED

ANA PAULA MAIA

Ana Paula Maia,
De ziel in het bloed (2019).

medeverantwoordelijk stelt Maia. ‘Iedereen heeft bloed aan zijn handen, wie doodt en wie eet. Niemand gaat vrijuit.’

Maia roept niet op tot vegetarisme of veganisme. Maar als lezer kun je na zo’n boek natuurlijk best stoppen met vlees eten, of minderen. Minder zuivel drinken. Docenten maatschappijleer kunnen een rondleiding door een slachterij organiseren voor hun derde- en vierdeklassers. Politici kunnen besluiten de milieu-impact van het geconsumeerde mee te nemen in vergunningverlening en dus geen vergunningen meer af te geven voor all you can eat-vlees-evenementen in het post-corona-tijdperk. En natuurlijk moeten we Europees en nationaal zo snel mogelijk stoppen met de subsidiëring van veeteelt.

Als de corona-uitbraak ons iets zou moeten leren, is het wel dat de verhouding tussen de mens en andere dieren grondig moet veranderen, want naarmate de biodiversiteit afneemt, springen virussen makkelijker over van dieren op mensen. Ana Paula Maia pleit niet voor een *Green New Deal* in dit boek, maar ik kan me niet voorstellen dat ze er tegen zou zijn.

BEELDCOLUMN LEGE STRATEN

En toen stond alles stil. Cafés en restaurants gingen dicht. Scholen sloten. Stemmen stierven weg of galmden juist over verlaten pleinen. Iedereen bleef thuis. Eerst nog schoorvoetend, toen gedwee en uiteindelijk met steeds meer tegenzin. Thuis werd niet eens een andere wereld, het werd de wereld. Eerst voor een tijdje, toen voor wat langer. En ondertussen waren de straten leeg. Alleen een haastige voorbijganger. Een foto maken was hier weken geleden onmogelijk. Want hier werd doorgelopen, voetje voor voetje maar onmiskenbaar vooruit. Maar nu dus even niet.

Niet alleen thuis kreeg een andere betekenis. Ook wat samen was, werd anders. Om samen te zijn was nabijheid plotsklaps niet langer nodig. Samen was je nu vanuit huis. Juist door thuis te zijn, zorgde je voor elkaar. Veel paradoxaler wordt het niet. Het gaf aanleiding tot mooie gebaren, maar ook tot heel veel stil gedragen leed. Want waar de een samen was door medewerkers in de zorg te eren met een roffel van pollepel op pannendecksel op de afgesproken tijd, voerde de ander een verstild gesprek met papa of mama terwijl de verzorgende de iPad vasthield. Want waar de een samen was door de burens wat vaker te groeten tijdens een ommetje met de hond, vloeide bij de ander eenzame tranen na het afscheid van een dierbare dat alleen digitaal te nemen was. Steeds vaker komen de aangrijpende verhalen boven. En veranderen die lege straten van symbolen van saamhorigheid toch ook in tekenen van verdriet. Mensen die hier ooit liepen, zijn er straks misschien niet meer. Lopen niet meer hand in hand.

Willen we iets vasthouden van de saamhorigheid en gemeenschapszin die we nu nog in de lege straten kunnen zien, dan is het belangrijk juist nu te begrijpen dat die begrippen staan voor meer dan de medeleven-kitsch van een gezamenlijk applaus op maandagavond.

Saamhorigheid en gemeenschap vragen lotsverbondenheid. Met de mensen die meer te dragen hadden dan een beperkt verlies aan vrijheid. En dat waren en zijn er velen. Dus laten we ons voorhouden, als er straks heldendaden van de daken geschreeuwd worden, dat de meest verdrietige verhalen meestal op fluisterton verteld worden. Laat die verhalen niet vervliegen in het rumoer van de weer volle straten. Laten we luisteren.

Tekst: Maarten van den Bos

Beeld: Paul te Stroete

Mirjam van Leussen is sinds kort bestuurslid van de Banning Vereniging. In deze rubriek vertelt zij aan de hand van drie vaste vragen over haar betrokkenheid bij het werk van onze vereniging, in het spoor van Banning.

∞ Door Mirjam van Leussen

Wat beweegt je?

Wat mij beweegt is rechtvaardigheid en gelijke kansen. Als dochter van een alleenstaande moeder ben ik me er sterk van bewust dat kansengelijkheid geen vanzelfsprekendheid is. Gelukkig ben ik geboren in Nederland in 1987 en heeft mijn moeder hard gewerkt om mij een goede toekomst te geven. Met studiefinanciering kreeg ik de kans om te studeren aan de universiteit in Nederland en Turkije en een mooie baan te vinden.

Mijn vader is Turks, hij is altijd in Turkije blijven wonen. Tijdens mijn jeugd ging ik af en toe naar Turkije om mijn vader en zijn familie te zien. Het leven in Nederland is natuurlijk anders dan in Turkije. Mijn vader en zijn familie zijn islamitisch en mijn moeder en haar familie zijn protestants. Maar de echte verschillen waren in mijn ogen niet de religie, misschien is dat juist vooral een overeenkomst. De verschillen waren vooral cultureel en sociaaleconomisch. Nu ik volwassen ben, ga ik nog steeds graag naar Turkije waar ik inmiddels ook veel vriendschappen heb opgebouwd. Ik ben heel dankbaar dat ik de kans en vrijheid heb om veel te reizen. Vooral omdat ik zie hoe mijn leeftijdsgenoten in Turkije leven. Zij hebben lang niet allemaal de kans gehad om te studeren en een goede baan te vinden. Zij hebben ook niet de luxe om te reizen. Nu ik volwassen ben, besef ik dat als ik in Turkije was opgegroeid een heel ander leven zou hebben. Zeker als vrouw.

IN HET SPOOR VAN BANNING

Mirjam van Leussen

In deze corona-crisis realiseert iedereen zich weer hoe waardevol ons sociale stelsel is. Hopelijk realiseert iedereen zich ook dat dit niet vanzelfsprekend is. Ik ben dankbaar dat sociaaldemocraten gestreden hebben voor toegang tot goede gezondheidszorg, onderwijs, huisvesting, sociale zekerheid, medezeggenschap. Omdat ik zelf geniet van het sociale stelsel en deze verworven rechten, gun ik deze rechten ook ieder ander.

Waarom ben je actief in de Banning Vereniging?

Vorig jaar nam ik deel aan de Banning Leergang. De leergang vond ik erg interessant. Wat ik ook heel mooi vond, was de ruimte en het respect voor een open dialoog. Via de leergang maakte ik tegelijk kennis met de vereniging. De verdieping en uitnodiging voor verschillende perspectieven op sociaaldemocratie zijn heel waardevol. Ik draag hieraan graag mijn steentje bij. Er zullen altijd verschillen zijn tussen mensen, vanwege religie, gender, leeftijd, afkomst of simpelweg karakter. In mijn ogen is het belangrijk dat de open dialoog wordt gestimuleerd, ook om te voorkomen dat verschillen worden gebruikt om onbegrip en verdeeldheid te zaaien.

Wat is een belangrijke tekst in je leven?

Dit is een lastige vraag, ik denk dat ik die tekst (nog) niet heb gevonden. Er zijn wel veel teksten die ik inspirerend vind. Vaak blijven de waarden of de moraal mij beter bij dan de letterlijke tekst. Er zijn delen van de Bijbel die een leidraad vormen. Bijvoorbeeld Johannes 8:7: 'Wie zonder zonde is werpe de eerste steen' en Lucas 12:48: 'Van iedereen aan wie veel gegeven is, zal veel worden geëist, en hoe meer aan iemand is toevertrouwd, des te meer zal van hem worden gevraagd'. Maar er zijn ook teksten en lessen uit de Koran die mij inspireren. Of de speeches van Martin Luther King, Nelson Mandela en Barack Obama waar ik door geraakt ben. Het voordeel daarvan is dat ze eenvoudig te zien en beluisteren zijn.

IS DE CORONACRISIS EEN KANS OM VAN HET HARDE KAPITALISME AF TE KOMEN?

De crisis als kans: veel progressieven hopen dat deze coronacrisis tot een progressiever, eerlijker en vooral duurzamer economisch systeem leidt dan ons huidige kapitalistische systeem. Maar om Mark Twain te parafraseren, de berichten over de dood van het kapitalisme zijn overdreven. Sterker nog, het is het enige systeem dat op dit moment bestaat en dat zal nog wel even zo duren. Zo betoogt althans Branko Milanovic (66) – voormalig hoofdeconoom van de Wereldbank, ongelijkheidsexpert en hoogleraar economie in New York. Is deze crisis dus wel een kans? En als er al een gelijkere wereld tot stand komt, gaat deze er dan wel zo uitzien als we bedacht hadden?

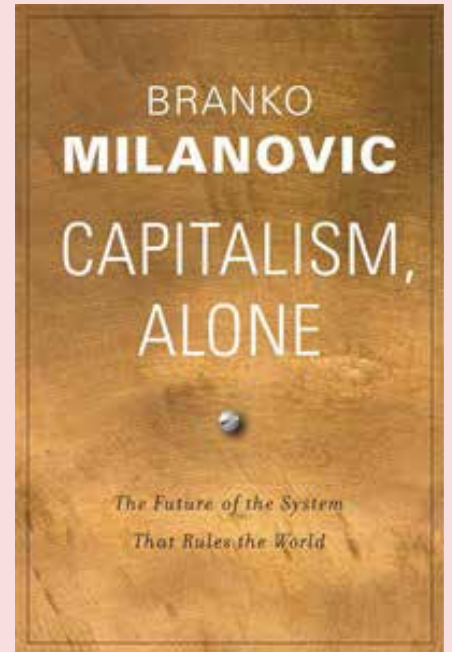
Door Twan van Lieshout

In *Capitalism, Alone*, dat eind 2019 (dus voor de Corona-crisis) uitkwam, beschrijft Milanovic hoe het kapitalisme op dit moment het enige economische systeem is dat op globale schaal bestaat. Na de ineenstorting van de Sovjet-Unie, maar met name na de omhelzing van de markt door Chinese leider Deng Xiaoping in de jaren tachtig, zijn alle uitdagers van het kapitalisme verdwenen. Wel zijn er verschillende varianten te onderscheiden: het liberale kapitalisme (met de VS als belangrijkste voorbeeld) en het politieke kapitalisme (bijvoorbeeld China). Het sociaaldemocratische kapitalisme wordt ook nog even ten tonele gevoerd, maar verdwijnt al snel weer in de coulissen, omdat volgens Milanovic dit systeem zijn

glorietijd beleefde vóór de jaren '80, vervolgens snel minder dominant is geworden en nu zeer op het liberale kapitalisme is gaan lijken. Denkstof voor sociaaldemocraten.

De houdbaarheid van het liberaal kapitalisme

Het boek zelf is een sympathiek ratjetoe van verschillende ideeën en richt zich sterk op hoe ongelijkheid tot stand komt. Waar denkers als Thomas Piketty de laatste jaren aandacht hebben gevraagd voor vermogensongelijkheid, signaleert Milanovic dat het probleem in liberaal kapitalistische landen dieper ligt. Niet langer zijn kapitaalbezitters luie renteniers (denk aan aristocraten in de negentiende eeuw), maar hebben ze tegelijkertijd ook hoge inkomens, bijvoorbeeld uit loondienst (denk aan managers bij Google of Facebook). Daarnaast blijkt dat deze bevoorrechte klasse met name binnen de eigen gemeenschap trouwt, en dat successiebelastingen sterk zijn verlaagd. Samen met duur privé-onderwijs, noodzakelijk voor deze topjobs, ontstaan samenlevingen die (los van de door Piketty geschetste ontwikkelingen) steeds ongelijker worden. Bovendien zijn deze Westerse samenlevingen ook niet in staat grote groeicijfers te produceren, waardoor een groot deel van de bevolking niet deelt in de toegenomen welvaart. Sterker nog, door de globalisering zijn juist de lonen van de minder bevoorrechten onder druk komen te staan. Milanovic betoogt dat de haat tegen de door de elite omarmde globalisering, twijfels doet rijzen over de politieke houdbaarheid van dit type kapitalisme.

Branko Milanovic
Capitalism, Alone (2019).

De aantrekkingskracht van het politieke kapitalisme

De groei is bij de landen die het staatsgeleide 'politieke kapitalisme' hebben omarmd wel anders, zo laat Milanovic overtuigend zien. De economische groeicijfers van China zijn indrukwekkend. Nooit eerder in de geschiedenis haalde een land zo snel zijn economische achterstand in. Deze prestaties hebben wel een prijs. Inherent aan het politieke kapitalisme is dat politiek en economie vervlochten zijn. De economie wordt ingezet als politiek wapen (China onthield bijvoorbeeld Japan direct toegang tot essentiële grondstoffen toen er een conflict over enkele eilandjes ontstond). Maar ook andersom: er is geen grens tussen de politieke en de economische sfeer. Dit betekent dat de corruptie altijd welig tiert. Daarnaast bestaat er geen rechtszekerheid: de staat kan makkelijk goederen afnemen als een individu een economische of politieke bedreiging vormt. Het laatste, en natuurlijk niet onbelangrijkste pijnpunt is de waarde van individuele vrijheid en democratie op zichzelf. Deze bestaat in het politieke kapitalisme niet of is beperkt. Dat hoeft niet altijd als een probleem gepercipieerd te worden. Zo betoogde de Nederlandse hoogleraar Rob de Wijk in een interview met filosoof Ad Verbrugge dat deze landen vaak een collectievere mentaliteit hebben en veel burgers het zodoende niet altijd een probleem vinden dat individuele belangen ondergeschikt worden gemaakt aan het collectief. Oftewel, het is geen probleem dat de overheid je tijdens

de corona-epidemie actief volgt en trackt met mobiele data, of maandenlang opsluit, mits dat de volksgezondheid ten goede komt.

De crisis als autoritaire kans

Voor veel armere landen, en met name hun elites, blijken bovenstaande nadelen te overzien, zo betoogt Milanovic in zijn boek. De bevolking steunt hen daarin zolang de groeicijfers maar overtuigend blijven. De aantrekkingskracht van het Chinese model is dus groot. En deze aantrekkingskracht zou nog wel eens groter kunnen zijn geworden sinds de corona-crisis. Ironisch genoeg ligt de oorzaak van de pandemie in het politieke autoritaire Chinese systeem: te lang werd gewacht met maatregelen omdat het centrale gezag vooral orde en rust beloont, en dus de alarmsignalen niet wenste te horen. Tegelijkertijd, zo betoogt ook Milanovic in een recent artikel in *Finanz und Wirtschaft*, was het grote voordeel van China dat het relatief makkelijk de samenleving kon afsluiten en collectief middelen en dwang mobiliseerde om zo het virus relatief snel onder controle te krijgen. Deze overheidsingreep is tevens gepaard gegaan met een verdere verschraling van individuele vrijheden. Een model dat door landen als Rusland en Turkije (en dichterbij huis, Hongarije) met veel interesse bekeken wordt: het volgen van burgers met datatechnologie, het verder inperken van oppositie met een beroep op de noodtoestand. Het politieke, autoritaire kapitalisme doet tijdens deze crisis goede zaken en dat is slecht

nieuws voor iedereen die internationale individuele vrijheid en mensenrechten hoog in het vaandel heeft staan. Het lijkt alsof een sterke overheid ook direct een minder democratische overheid is. Maar zo hoeft het natuurlijk niet te zijn.

Herwaardering van de rol van de overheid

Hier schiet dan ook de analyse van Milanovic tekort. Waarom geeft hij slechts een dichotome keuze tussen het liberaal en het politiek kapitalisme? Beide systemen kennen hun overduidelijke zwakten: het liberaal kapitalisme met haar chronisch en zichzelf versterkende ongelijkheid en het politiek kapitalisme met haar inherente onderdrukking en corruptie. Is dan niet de meest logische keuze om terug te gaan naar het sociaaldemocratisch kapitalisme? Ook dat systeem zal kapitalistisch zijn, zo erkent ook Milanovic, maar zet de belangen van gewone mensen centraal, in plaats van een kleine oligarchie. In de vs is Bernie Sanders, de afgevalen Democratische kandidaat, daarvan de belangrijkste vertolker.

Het zal nodig zijn, want wat volgens Milanovic als een paal boven water staat, is dat deze coronacrisis slechts beperkt 'de grote gelijkmaker' zal zijn. Milanovic toont aan dat de verschillen tussen landen kleiner worden. Dit komt omdat de rijke landen harder geraakt zijn dan de armere landen en bovendien Azië beter in staat lijkt om het virus te beteugelen dan het Westen. De convergerende trend die zich al langer manifesteert, zet zich dus door.

Binnen landen zijn het echter vooral de armeren die de rekening betalen, omdat zij minder goed verzekerd zijn op het gebied van zorg of werkloosheid, of geen inkomen meer hebben nadat ze op straat zijn gezet na de beëindiging van een flexibel contract. Bovendien hebben velen niets om op in te teren: dertig procent van de Amerikanen heeft geen vermogen of juist een schuld. In Nederland heeft 1 op de 7 huishoudens in het geheel geen spaargeld, zo becijferde De Nederlandse Bank in januari 2020. Een gevaarlijke situatie, volgens Milanovic: 'als mensen elke hoop op een nieuwe baan verliezen, dan breekt het sociale weefsel van de samenleving af'.

Alle reden dus voor een sterke overheid, die de lasten van de crisis eerlijk herverdeelt en de uitwassen van het kapitalisme sterker bestrijdt. De coronacrisis heeft laten zien dat een stevige rol voor de overheid een noodzakelijkheid is. Het was ronduit fascinerend om te zien dat juist de partijen als de vvd en het cda, die jarenlang hebben gehamerd op een kleinere overheid ('die geen geluksmachine is', aldus premier Rutte), nu plotseling bekeerd waren, en het land opeens 'diep socialistisch' noemen. Afgeknepen publieke sectoren als onderwijs en zorg kennen plots enkel 'helden' die 'het land draaiende houden' of 'in onze frontlinie staan'. Met een achteloos gemak worden miljarden vrijgemaakt ('onze zakken zijn diep', aldus cda-minister Hoekstra), waarbij het ordoliberalen credo om 'het huishoudboekje op orde te houden' zo makkelijk terzijde werd geschoven dat het je verbaast

dat dit de laatste 20 jaar de hoeksteen van ons financieel beleid was. Overigens valt wel op welke belangen vervolgens in dit kabinet wel in de gratie zijn (multinationals, MKB) en welke niet (cultuur en huurders). Maar toch: de overheid is terug, en hoe!

Hoe kunnen we de overheid gelijkheid laten bevorderen? Te denken valt aan een betere herverdeling, vooral van vermogen via verhoogde vermogens- en erfbelastingen. Maar ook aan het verder reguleren van markten, het tegengaan van schulden bij bedrijven en particulieren en het verplicht stellen van buffers in ons systeem. Bij de vorige crisis kwamen onze banken in grote problemen bij de eerste beste echte tegenwind. Nu zijn er tal van bedrijvendie, na jaren dividend te hebben uitgekeerd, het niet eens vol kunnen houden zonder een paar weken omzet. Geen reserves: het risico ligt zodoende bij werknemers of de overheid. Private lusten, publieke lasten. Het beëindigen van belastingdeals met multinationals en het verhogen van dividend- en vennootschapsbelasting zou er voor kunnen zorgen dat bedrijven en aandeelhouders aan herstel gaan bijdragen, in plaats van alleen de overheid als een makkelijke achtervang te zien. Tot slot is het essentieel dat we na deze crisis ons systeem zo hebben ingericht dat we de toekomstige klimaatcrisis ook het hoofd kunnen bieden. Als we na het redden van klm of het faciliteren van een deeltijd-ww voor de zware industrie opnieuw op de markt moeten wachten totdat de klimaat-kosten

van vliegen of vervuilende productie echt in de prijs worden verrekend, dan zijn we te laat.

De toekomst van de globalisering

Zou een ander systeem mogelijk zijn? Een land als Nederland staat natuurlijk niet op zichzelf. Veel zal afhangen van veranderingen in het politiek-economisch systeem op een Europese of zelfs globale schaal. Veel van onze wetgeving is verankerd in Europese richtlijnen. En zoals Milanovic in zijn boek aantoonde, is de connectie tussen het liberale kapitalisme en de globale mobiliteit sterk. Denk bijvoorbeeld aan het drukken van lonen door te dreigen met offshoring van industrie. Of het makkelijk kunnen verplaatsen van kapitaal waardoor belasting ontweken wordt. Gaan de grenzen die de nationale overheden op sommige plekken hebben ingesteld leiden tot een beperking in de beweging van kapitaal en arbeid? Milanovic hierover in een recent artikel in *Foreign Affairs*: 'De wereld wordt geconfronteerd met het vooruitzicht van een diepgaande verschuiving (...) Als nationale regeringen de huidige crisis in de komende zes maanden of een jaar kunnen beheersen of overwinnen, zou de wereld waarschijnlijk terugkeren naar het pad van de globalisering. Maar als de crisis voortduurt, kan de globalisering opengebroken worden. Hoe langer de crisis duurt en hoe langer de belemmeringen voor het vrije verkeer van mensen, goederen en kapitaal blijven bestaan, des te normaler zal de situatie worden.' De toekomst is uiteraard ongewis, maar dat hier een historische kans ligt, moge eveneens duidelijk zijn.

EEN ZORGINSTELLING IN TIJDEN VAN CORONA

De coronacrisis treft sommige bevolkingsgroepen extra hard. Eén van die groepen zijn mensen met een verstandelijk beperking. Vanaf 20 maart mogen de bewoners van de speciale woonlocaties geen bezoek meer ontvangen. Ook niet als het huis coronavrij is en de contactpersoon klachtenvrij. Dit heeft grote impact op de betrokkenen. Eén van hen is Cor Grooff. Hij is vijfenzestig en woont sinds drie jaar in een woonlocatie van zorginstelling Philadelphia in Amsterdam waar vijftiengentien mensen met een verstandelijke beperking verblijven. Ik vraag hem telefonisch hoe hij de coronacrisis ervaart. Zijn eerste reactie: 'het is een puinhoop'. Cor werkte in een kas waar hij plantjes verpotte, daar mag hij niet meer heen. Vlak voor Pasen was zijn zuster jarig maar ook dat moest hij missen. Hij wil graag naar een fysiotherapeut, maar dat kan niet. Overdag kijkt hij samen met een andere bewoner naar de televisie. Eén van hun favoriete programma's is Kapitein Zeppos op de Belgische tv. 's Avonds kijkt Cor op zijn eigen kamer naar series. Zijn leven is erg saai met heel weinig beweging.

De woonlocatie bevindt zich in een verpleeghuis waar Philadelphia appartementen huurt die aangepast zijn aan een moderne woonvorm voor mensen

met een beperking. De bewoners hebben ieder een eigen appartement. Op de begane grond is een grote ontmoetingsruimte, waar voor de corona-uitbraak de bewoners samen de avondmaaltijd aten. De begeleiders organiseerden in die ruimte activiteiten, maar ook dat ligt helemaal stil.

Marcia Lynch werkt bij deze zorginstelling. Ze brengt de bewoners op vaste tijden hun maaltijden tot aan de deur. 'Ik bel aan en zet het bakje met hun eten voor de ingang, ze moeten het dan helemaal alleen opeten'. Bij het uitdelen van koffie doet ze een door haar zelf gekocht mondkapje voor en dan heeft ze even een gesprekje om te peilen hoe het met de bewoners gaat. Ze probeert de situatie een beetje te relativeren. Ze moet wel regelmatig zeggen: 'Nee niet te dichtbij, afstand houden'. Marcia vindt dit heel lastig, ze kent het belang van een arm om de schouder en weet hoeveel de bewoners van een knuffel houden. Ze zegt van zichzelf: 'Ik ben een warm persoon maar nu moet ik zakelijk zijn en dat gaat heel erg tegen mijn gevoel in'. Voor haar voelt het alsof ze haar cliënten opgesloten heeft in een gevangenis.

In normale tijden zijn de medewerkers vooral bezig invulling te geven aan een zinvolle dag. De bewoners

gaan dan naar de dagbesteding en er worden voor hen in hun vrije tijd allerlei gemeenschappelijke activiteiten georganiseerd. Nu de crisis langer duurt, start het personeel met activiteiten zoals samen met één cliënt wandelen of in de ontmoetingsruimte één op één bezigheden organiseren. Cliënten gingen voor de crisis in het weekend uit logeren, dat mag niet meer. Als ze dat wel doen kunnen ze voorlopig niet terugkomen. Twee cliënten zijn naar hun moeder gegaan en zijn daar gebleven.

De werkdruk is gestegen. De medewerkers zijn bang om zelf het virus de woonlocatie binnen te brengen. Want je kunt de deuren op slot draaien, de medewerkers moeten in en uit kunnen blijven gaan. Verder is er onder hen de angst om zelf het virus te krijgen. Half april is er gelukkig nog geen besmetting.

De hele dag televisiekijken, af en toe eten en drinken, verder nauwelijks contact en bijna geen beweging; dit is het leven van mensen met een verstandelijke beperking in een zorginstelling tijdens deze crisis.

*Tekst: Evelien Polter
Foto: Paul te Stroete*

VERPLEGING: VAN ZORGENKIND NAAR VITAAL BEROEP?

Gaat het eigenlijk wel goed met de Nederlandse verpleegkundigen? Nee, wilde ik schrijven. Er is een tekort aan en ze zijn ondergewaardeerd. En toen... kwam Corona en gejuich en waardering vielen hen ten deel. Plotseling werden het onze helden en een vitaal beroep was geboren. Maar hoe vitaal zijn de verpleegkundigen zelf?

∞ Door Dirk Achterbergh

Tot dan toe stonden niet zozeer hun heldendaden op de voorgrond, maar waren het vooral de zorgen over deze beroepsgroep die de boventoon voerden. De verpleging wordt in het publiek debat meteen in verband gebracht met een tekort. Er zijn er te weinig, voor te veel werk. Dit tekort leidt tot een onaanvaardbaar grote werkdruk. De FNV meldde vorig jaar dat in verband met personeelstekorten tachtig procent van de leerlingen tijdens hun stage werd ingezet als volledige werknemer. Door vervelende ervaringen en onzekerheid tijdens de stage overweegt meer dan de helft van de leerlingen te stoppen met de studie. De Vereniging van Verpleegkundigen en Verzorgenden (VenVN) deed in 2018 onderzoek onder haar leden: 'Negen op de tien verpleegkundigen ervaart stress in hun werk door te hoge werkdruk. Acht op de tien zegt ook in het privéleven last te hebben van stress door de werkdruk.'

Het is dan ook niet verwonderlijk dat er een groot verloop is in de beroepsgroep. In 2019 werd de instroom in de zorg grotendeels tenietgedaan door de uitstroom. Jaarlijks vertrekken ongeveer 100.000 mensen uit de zorg. Opmerkelijk is dat deze

uitstroom niet is toe te schrijven aan vergrijzing. Meer dan veertig procent was korter dan twee jaar in dienst, zestig procent korter dan vijf jaar, zo blijkt uit het landelijk uitstroomonderzoek dat werkgevers in de zorg in 2019 lieten uitvoeren. Men deed ook onderzoek naar de reden van vertrek: steeds blijken beperkte loopbaanmogelijkheden, gebrek aan uitdaging en de manier van werken redenen te zijn te willen vertrekken. Met andere woorden: voldoening in het werk ontbreekt.

Een hoge en als zinloos ervaren administratieve druk is niet bevorderlijk voor het werkplezier. Ontvutsend is dat na twee jaar *ontregelen* onder leiding van verschillende *taskforces* eind 2019 driekwart van de verpleegkundigen geen verbetering heeft opgemerkt. Dertig procent van de tijd is men kwijt aan het invullen van formulieren en checklists.

Verpleging speelt cruciale rol

Ondanks alle recente loftuitingen wordt een cruciale functie in onze gezondheidszorg meer en meer uitgehouden. Boris Johnson verwoordde het treffend in zijn toespraak na zijn ontslag uit het ziekenhuis waarin hij met COVID-19 was opgenomen. Hij sprak zijn dank uit: *'to the utterly brilliant doctors, leaders in their fields, men and women, but several of them for some reason called Nick, who took some crucial decisions'*. Maar twee verpleegkundigen Jenny en Luis dankt hij in het bijzonder: *'the reason in the end my body did start to get enough oxygen was because for every second of the night they were watching, and they were thinking and they were caring and making the interventions I needed'*.

Waar de dokters (sommigen van hen heten om een of ander reden Nick) wat op afstand blijven, staan Jenny en Luis het dichtst bij hem: voortdurende aandacht in steeds wisselende situaties, overzicht, toewijding, deskundigheid en de juiste dingen doen, dat is wat de verpleging biedt en dat is wat haar tot een cruciaal onderdeel van de zorg maakt. Dat geldt op de intensive care, maar ook op de ziekenhuisafdeling, thuis met de wijkverpleging of in het verpleeghuis.

Komt deze functie onder druk, dan wordt het schraal in de gezondheidszorg. Patiënten voelen zich verloren. De kwaliteit van de zorg als geheel wordt minder: zonder tijdige en adequate signalen van de verpleging raken dokters het spoor bijster en zullen hun beslissingen minder briljant zijn dan in het geval van Boris Johnson. Er staat nogal wat op het spel.

We zien in de zorg de gevolgen van het tekort aan verplegend personeel en de erosie van hun functie. De menselijke maat in de zorg dreigt verloren te gaan, wanneer de verpleegkundige niet meer in staat is intensief contact te onderhouden met de patiënt en diens naasten enerzijds en met collega-zorgverleners anderzijds. De zorg dreigt dan letterlijk harteloos te worden. Protocol en procedure zijn dan geen hulpmiddelen meer, maar worden tot wet verheven in een fabrieksmatige en bureaucratische aanpak. Zorgverleners worden dan anonieme uitvoerders. *Computer says no.*

Sleutelen aan de arbeidsmarkt

Het tekort aan verpleegkundigen is niet van vandaag of gisteren, het bestaat al vele jaren. Dat heeft in 2018

geleid tot het instellen van een commissie Werken in de zorg. Thema's die bij de werkzaamheden van deze commissie en in de discussie daarover tussen Kamer en minister aan de orde komen zijn: de in- en uitstroom van verpleegkundigen, goed werkgeverschap, salaris, roosters, bevorderen van grotere dienstverbanden en het samenwerken tussen instellingen in de regio. Opvallend is dat de ondergraving van de kernfunctie van de verpleegkundige, zoals hierboven beschreven, niet op de voorgrond

staat. In de huidige bestuurlijke en politieke praktijk wordt het tekort aan verpleegkundigen vooral gedefinieerd als een verstoring van het evenwicht op de arbeidsmarkt. En de overheid probeert deze met bestuurlijke en financiële gereedschappen te herstellen. Inmiddels wordt echter duidelijk dat doorgaan op deze weg het probleem niet zal oplossen.

Door de eenzijdige focus op arbeidsmarktbeleid lijken we de mogelijkheid om op een andere manier naar

het probleem te kijken over het hoofd te zien. We zouden onze blik moeten verbreden en het publiek belang van voldoende beschikbaarheid van gekwalificeerde verpleging centraal moeten stellen.

Andere vragen komen dan aan de orde: wat is eigenlijk de waarde van verpleging, voor de patiënt en voor de zorg? Op deze manier krijgt het gesprek over tekorten in de verpleging een morele lading: wat is goede en humane zorg en is die

mogelijk zonder Jenny en Luis? Goede, humane zorg en, daarmee samenhangend, een vitale en goed functionerende verpleegkundige beroepsgroep is een publiek belang waar zowel burgers, gekozen bestuurders, zorgverleners, zorg- en onderwijsinstellingen bedrijven zich voor in moeten spannen. Daarbij moet dan een heldere onderlinge verantwoordelijkheidsverdeling gevonden worden: wie doet wat om dit publieke doel te realiseren? George Monbiot introduceert in zijn boek *Uit de puinhopen* uit 2018 de term saamhorigheidspolitiek: gezamenlijk zaken aanpakken op basis van saamhorigheid en gemeenschapszin. Juist zo'n politiek is hier nodig

Hoe werkt saamhorigheidspolitiek?

Decennialang heeft het paradigma van het zelfregulerende zorgveld met de overheid in de rol van procesbegeleider de overhand gehad. De centrale vraag was steeds: hoe kunnen de zorgverleners en hun instellingen geprikkeld worden om zo efficiënt mogelijk te werken? Het formuleren van een gezamenlijk doel en het definiëren van een publiek belang werd achterwege gelaten. Dat was geen taak voor de terugtrekkende overheid. Bij saamhorigheidspolitiek staan niet de prikkels tot efficiëntie centraal, maar de erkenning van de waarde van verpleegkundigen en het realiseren van een publiek belang. Iedere betrokken burger, instantie en organisatie moet daarbij doen wat nodig is en wat binnen zijn vermogen ligt.

Verplegenden hebben traditioneel minder macht en invloed en zijn zwakker georganiseerd dan andere beroepsgroepen in de zorg. Het gebrek aan erkenning van hun bijdrage aan waardevolle zorg en het voeren van een 'amorele' en technocratische politiek heeft er in de afgelopen decennia toe geleid dat de verplegenden te veel aan hun lot zijn overgelaten. Vanuit

het idee van saamhorigheidspolitiek is een meer actieve bemoeienis van buitenaf met de verpleging door de overheid, zorg- en onderwijsinstellingen, wetenschappers en ervaren vakmensen juist heel legitiem.

Waar te beginnen?

Hiervoor schetste ik al het beeld van een vergiet: de sector houdt haar mensen onvoldoende vast. Eerst zouden dus de loopbaan-beperkingen moeten worden aangepakt en de verdoening in het werk moeten worden vergroot. Daar zit het lek.

Het toekennen van waarde aan de verpleging gaat gepaard met waardering voor hun werk en vertrouwen in hun vakmanschap. Geef hen de ruimte en behandel ze als volwaardige vakmensen. Zet de formulierenbrigade buiten de deur, het is een zelfstandige beroepsgroep die goed in staat is zelf te beoordelen wat er gedaan moet worden en wat vooral gelaten. Tegelijk is dan nodig dat er binnen de brede schakering van verplegenden en verzorgenden met verschillende opleidingsniveaus een goede werkverdeling is. Eenieder doet waar hij of zij goed in is, zo vult men elkaar aan. Op dit moment vinden hbo-opleiders vaak te weinig uitdaging in het werk, terwijl meer praktisch geschoolden voor taken komen te staan waar ze niet altijd tegen opgewassen zijn. In beide groepen is de uitval groot. Jarenlang is de oplossing van dit probleem aan de beroepsgroep overgelaten: kom er onderling maar uit. Ongemak over het werken met verschillende opleidingsniveaus won het van samenwerking en vertrouwen in elkaar. Zo kon een goede werkverdeling onvoldoende tot stand komen, waardoor de uitstroom almaar groter werd. Dit probleem is aanwezig op veel plaatsen in de gezondheidszorg: de ziekenhuizen, de thuiszorg en de verpleeghuizen.

Het gewicht van een saamhorigheidspolitiek die het publieke belang van goede zorg vooropstelt zou deze stagnatie kunnen doorbreken. Op basis hiervan kan dan een taak- en functieverdeling en daarbij passende salariëring worden vastgesteld. Buiten afwachten totdat men er binnen uitkomt is niet meer aanvaardbaar. Er staat voor de zorg en voor patiënten te veel op het spel.

Tot slot

De epidemie heeft laten zien hoe groot de betrokkenheid en het verantwoordelijkheidsbesef is van verplegenden. Collegae en ex-collegae die de zorg inmiddels hadden verlaten meldden zich massaal om ernstig zieke patiënten bij te staan. Welk een geweldig potentieel is er niet voorhanden.

Verpleging is van grote waarde voor de zorg. Dat besef drong tijdens de coronacrisis krachtig door in de samenleving. Dat was tot nu toe niet altijd even sterk aanwezig. In feite was er sprake van onderwaardering, met alle kwalijke gevolgen van dien. Deze zorgverleners verdienen vanaf nu de waardering die hen toekomt: voor hun inzet voor anderen, voor hun vakmanschap. Op basis hiervan kan vervolgens gewerkt worden aan een passende salariëring, aan loopbaanontwikkeling en aan een aanvaardbare werkdruk.

Het is niet een kwestie van overheid of markt, niet een van bestuurders of hulpverleners, niet een van dokters of zusters, niet een van hbo- of mbo-verpleegkundigen en niet een van verpleegkundigen of verzorgenden. Het is een zaak van allemaal, verenigd in het streven naar een gezamenlijk doel: goede en humane zorg. De kansen liggen er, maar wie kan de snaar van de gemeenschapszin raken?

EGBERT DE VRIES

DE VOEDSELBANK – OF DE VRAAG OF ALLE HEIL VAN DE OVERHEID KOMT

Op het moment dat ik deze column aan het typen ben zitten we met zijn allen in een intelligente lockdown. Een samenleving is op een indrukwekkende manier tot stilstand gekomen en delen van de economie vertonen weinig activiteit meer. Er zijn heel wat huishoudens geconfronteerd met een plotselinge, grote afname van hun inkomen. Ik lees in de krant dat de leiding van de voedselbanken Nederland verwacht dat het aantal mensen dat aangewezen is op de voedselbank snel zal toenemen. Dit verbaast mij niets. In de vorige periode van economische crisis was ik portefeuillehouder armoedebestrijding in Amsterdam-Zuid en stond in nauw contact met onze voedselbank. Zij zagen het aantal huishoudens toenemen van 125 in 2008 tot 250 twee jaar later. De daling zette hierna slechts zeer geleidelijk in, naar 135 huishoudens aan het begin van deze nieuwe crisis.

Voedselbanken en de PvdA, het is altijd een ongemakkelijke combinatie geweest. Bij de opkomst van de eerste voedselbanken in 2004, toen geheel gerund door volstrekt toegewijde vrijwilligers vanuit betrokken kerkgebouwen, maakte de Amsterdamse PvdA-fractie amok. Dit verschijnsel mocht toch niet mogelijk zijn in een welvaartsstaat met een overheidsbescherming voor de zwakken? Ahmed Aboutaleb ging de verkiezingen van 2006 in met de leus de voedselbanken de wereld uit te willen helpen. Ikzelf was in 2002 en 2006 verkozen in het bestuur van Amsterdam-Zuid voor de PvdA, maar voer een andere koers. Mijn gutfeeling was: geef voedselbanken de ruimte, ze zijn een onmisbaar vangnet voor mensen met schulden of andere problemen die daardoor geen inkomen op bijstandniveau hebben.

Met mijn steun vertrok de lokale voedselbank uit de bijruimte van de katholieke kerk. Er werd een gebouwte van het stadsdeel gehuurd en de voedselbank kreeg subsidie om de huur en enkele bijkomende kosten te betalen. Dat gaf de kans om aan te sluiten bij het lokale zorg- en welzijnsaanbod, de buurthuizen en het maatschappelijk werk. En om ook meer te bieden dan voedsel alleen: weerbaarheidstraining, leren budgetteren en toeleiding naar dagbesteding. De nieuwste ontwikkeling is een voedselwinkel: de huishoudens aangewezen op de voedselbank krijgen geen pakket in de armen geduwd, maar kiezen zelf in een nagebouwde supermarkt met vouchers hun eigen producten. De kunst is om mensen

niet lang, maar maximaal zes tot twaalf maanden als deelnemer bij de voedselbank te hebben. Waarna ze het weer zelf kunnen. In veel situaties is dat ook gelukt.

En zo is de voedselbank van een burgeractie ten behoeve van mensen die net naast het vangnet van de verzorgingsstaat vallen langzaam onderdeel geworden van die verzorgingsstaat. Eind goed al goed? Niet helemaal. Ten eerste het voedsel, dat moet nog steeds worden ingezameld. En daar doen wij in Zuid allemaal aan mee. Ik regelde dat de lokale PvdA-afdeling regelmatig op een zaterdag bij een supermarkt staat om klanten te vragen wat extra's te kopen voor de voedselbank. Daarnaast zamelt de lokale protestantse kerk ook eenmaal per jaar voedsel in, rondom de dankdag voor gewas en arbeid. En tenslotte de blitse kantoren van de Zuidas: ook die werden verleid om kratten in de gezamenlijke ruimtes te zetten om voedsel in te zamelen.

Ten tweede de mythe van het onfeilbare vangnet: er vallen, en dat is de praktijk, altijd mensen door het vangnet van onze verzorgingsstaat. Mensen die met de huidige regels en programma's nergens recht op hebben, terwijl je met je gezond verstand zegt dat dit wel zo zou moeten zijn. Of die verzeild raken in een eindeloze procedure en snel iets nodig hebben. Voor die gevallen hebben wij als diakonie van de Oranjekerk een deal met het lokale maatschappelijk werk: als zij vinden dat iemand iets toekomt dat niet, of niet snel genoeg, uit de verzorgingsstaat geleverd kan worden, kloppen zij bij ons aan. Wij regelen dan iets voor deze persoon, die we natuurlijk zelf niet kennen, en varen dus op de beoordeling van de hulpverlener.

Je kunt het falen van de verzorgingsstaat noemen, maar voor mij is dit juist het afmaken van de verzorgingsstaat door de eigen gemeenschap. En laten we wel wezen, is dat niet iets dat we de komende maanden in de COVID-19 crisis hard nodig zullen hebben? Want als we iets geleerd hebben van de vorige crisis, is het wel dat niet alle heil van de overheid kan komen. Mensen hebben ook een gemeenschap nodig, die om hen heen staat en de helpende hand toesteeft. Nieuwe initiatieven, zo bleek in Zuid, passen dan juist heel goed bij bestaande arrangementen van de verzorgingsstaat. Dat is geen armoede, maar een verrijking.

ALLES VOOR VINCENT

In het trappenhuis bij mijn ouders hangen drie grote reproducties van werken van Vincent van Gogh. Bij de eerste draai de *Bloeiende Perenboom* uit Arles 1888, bovenaan de landing de *Aardappeleters* uit Nuenen 1885 en naar de zolder toe een *Spittende Boer* uit dezelfde periode. Wat vanaf het vroegste moment wordt ingeprint blijft je een leven lang bij. Een kunstenaar zo rijk en veelzijdig - daarvan kan men elk aspect van het oeuvre en van de geschiedenis zonder twijfel verwerken tot een catalogus of een tentoonstelling. De bron is onuitputtelijk: Van Gogh en de Nacht, Van Gogh en de Zonnebloemen, Hockney - Van Gogh, Van Gogh en Japan. Maar het meest elementaire onderdeel, de absolute jeugdijaren van de collectie en de lotgevallen van de schilderijen en wie zich daar om bekommerde kort na de dood van de kunstenaar bleven tot voor kort onvoldoende beschreven.

∞ Door Tim Zeedijk

Hans Luijten heeft met het recent verschenen *Alles voor Vincent. Het leven van Jo Bongera* precies dat gedaan. Want zonder deze biografie van de schoonzus van Vincent is de ontstaansgeschiedenis van het Van Gogh Museum, de mythe van de kunstenaar en de wereldwijde fascinatie voor het genie van het postimpressionisme niet alleen incompleet, maar zelfs onbegrijpelijk. Hoe kon een miskend genie postuum zo'n beroemdheid worden?

Het is een wonderlijke geschiedenis. Theo en Vincent van Gogh. Broers. De eerste is succesvol kunsthandelaar in Parijs, de tweede een ploeterende kunstenaar en altijd zoekend in het leven. Schrijver ook, van vaak

Jo Bongera (1904 – Fotograaf onbekend, Van Gogh Museum, Amsterdam).
Hans Luijten, *Alles voor Vincent.*
Het leven van Jo van Gogh-Bongera (Amsterdam: Prometheus 2019).

uitvoerige brieven over het leven en zijn ambitie en opvattingen, het gros gericht aan zijn broer. De twee zijn innig gesteld op elkaar. Theo trouwt Jo Bongera, ze krijgen een zoon die wordt vernoemd naar Vincent - niet naar zijn vader, maar expliciet naar zijn broer! - en een half jaar na zijn geboorte pleegt oom Vincent zelfmoord. Theo sterft kort daarna in een verpleeghuis in Utrecht, waanzinnig geworden, de droeve gevolgen van syfilis. Jo keert terug naar Nederland met hun kind en met een paar honderd schilderijen, mappen vol tekeningen. Haar jonge leven kende vanaf dat moment maar een grote opdracht: alles voor Vincent. Zowel de kleine levende, als de dode kunstenaar. Tussen 1891, het jaar van overlijden van haar echtgenoot, en haar eigen dood in 1925 richtte ze zich met alles wat ze in zich had op het onder de aandacht brengen van de nog weinig bekende Vincent van Gogh en op

het opvoeden van de kleine Vincent, haar oogappel en tastbare herinnering aan haar echtgenoot met wie ze maar anderhalf jaar samen was.

Wat voor een vrouw was Jo Bongera? Een meisje uit een burgerlijk, welvarend, cultuur minnend gezin. Een keurige opvoeding in Amsterdam, na de HBS en een studie Engels tot onderwijzeres benoemd, zelfs een korte tijd voor de opleiding in Londen verbleven. Voor de klas gestaan, ze vertaalt een roman uit het Engels voor *De Amsterdammer*, bezoldigd en al. In die periode heeft ze een vrijage met een arts in spe die haar liefde voor muziek en literatuur deelde. Tot op dit punt zou het een leven zijn waar geen biograaf zich aan zou zetten. Maar dan stormt Theo haar leven binnen.

Jo schrijft in haar dagboek de passage die haar, zo lijkt me, in deze jonge fase van haar leven het meest kenschetst:

In een roman zou het onwaarschijnlijk klinken – en toch is het zoo; na me hoogstens 3 dagen te hebben bijgewoond, wil hij zijn gehele leven met mij doorbrengen, wil hij al zijn geluk in mijn handen leggen. Hoe is het mogelijk. En het spijt me zoo vreselijk dat ik hem verdriet heb moeten doen. (...) Maar ik kon toch geen 'Ja' zeggen op zoo iets. Wat hij me voorspiegelde was het ideaal dat ik me altijd gedroomd heb; een rijk leven vol afwisseling, vol voedsel voor den geest, een kring van mensen om ons heen die het goede wenschen, die iets willen doen in de wereld, mijn onbestemd zoeken en verlangen, veranderd in een klaar voor me liggende plicht: hem gelukkig maken!

Jo komt in de biografie voortdurend aan het woord, in passages uit haar dagboeken, brieven aan handelaren, aan vrienden en familie. En als die bronnen in bepaalde jaren opdrogen, is het Luijtens levendige beschrijving van wat haar overkomt die het boek tot een ware pageturner maken. Natuurlijk zijn de dramatische jaren met Theo extra prikkelend, want je kunt haar op de voet volgen in het Parijs van 1889, anderhalf jaar lang. Hoe ze samen hun kleine appartement betrekken, met proefjes van het behang en al die dingen die verliefden doen. Maar al direct bij het inrichten van hun huis staat broer Vincent centraal – het arrangement lijkt om hem heen geschapen, de schilderijen, die Theo stevast kreeg toegestuurd, stapelden zich langzaam op in hun woning. Dan wordt de kleine Vincent geboren en kort daarna eindigt het dramatisch met de zelfmoord van Vincent, daarna de dood van Theo en het retour van Jo naar Nederland. Nadrukkelijk niet naar haar warme maar beklemmende familie, maar naar de kunstzinnige omgeving van de artistieke kolonie in 't Gooi. Naar Bussum en later Laren, waar ze Jan Veth en Frederik van Eden tot haar kennissenkring rekende.

Wat kon een jonge weduwe in die dagen eerbaar doen? Ze runt een pension in een gehuurde villa, voedt haar zoon op, die een succesvol ingenieur zou worden, hertrouwt tien jaar later maar richt zich van meet af aan op haar nieuwe taak – Vincents werk bekend te maken. Talloze tentoonstellingen helpt ze mee organiseren, ze leent werken uit aan musea wereldwijd en verkoopt strategisch aan instellingen, biedt handelaren in Duitsland en Frankrijk en later ook de Verenigde Staten werken ter verkoop aan. Nooit voor een schijntje – Jo is prijsbewust en noteert alles nauwgezet in een kasboek. We weten tot op de gulden precies hoe het in zijn werk is gegaan. Het zijn passages om van te smullen. Hoe die kranige dame, een uitzondering in het kunstmilieu van die dagen, zich staande weet te houden.

En, het mag juist hier niet onvermeld blijven, Jo Bongers behoorde tot de eerste leden van de SDAP, sloot zich aan bij de door Herman Gorter opgerichte afdeling van de partij in Bussum toen ze daar woonde en was in 1905 medeoprichtster van de Amsterdamse Sociaal-Democratische Vrouwenpropagandaclub, waar ze ook een jaar in het bestuur heeft gezeten. Een zeer sociaal bewogen mens, overtuigd van de mogelijkheden om de omstandigheden van arbeiders te verbeteren.

Jo's literaire talent, dat er ontegenzeggelijk was, kreeg maar weinig ruimte. In de bureaulade van Theo lagen echter de meer dan 800 brieven van Vincent, een literaire bron van wereldklasse, een ongekende schat. Ze las ze in het eerste jaar na terugkeer naar Nederland, ordende en nummerde ze, en wilde in 1892 tot een uitgave komen. Maar de zorg voor de kleine Vincent en het runnen van het pension vroegen veel van haar en het duurde tot 1914 voor de

drie delen gereed waren. Uitgegeven bij de Wereldbibliotheek, tot verheffing van de minder bedeelde lezers. Een worsteling was het om die omvangrijke editie af te ronden. Enerzijds trouw aan de bevroegen pen van Vincent, maar ook een kind van haar tijd: preuts, omzichtig ten aanzien van familieaangelegenheden en zaken die nog niet waren afgedekt door de tijd. Uitvoerige citaten uit bijbel en psalmen liet ze veelal weg, net als triviale dingen – of wat daarvoor in haar beleving moest doorgaan. Maar Jo had recht van spreken. Zij had met Theo en Vincent geleefd en in haar meeslepende inleiding op de brieven, die aan het begin staan van de wereldfaam van Vincent – misschien nog meer dan de tentoonstellingen en aankopen door grote musea waar Jo zo voor wedijverde – beschrijft ze Vincent als de 'grenzenloos eenzaam' kunstenaar, die 'met een bijna wanhopige kracht' werkte. De inleiding op de brieven is Jo Bongers' kroon op haar werk voor Vincent van Gogh, voor wie ze werkelijk alles heeft gedaan.

In de zomer van 1914, kort voordat de brieveneditie op de markt verscheen, liet Jo Theo in Auvers-sur-Oise herbegraven naast Vincent. De broers kregen gelijke grafstenen, beplant met klimop. Dat zal voor Jo een emotionele afsluiting van een groot deel van haar leven zijn geweest. De plek werd een bedevaartsoort voor de bewonderaars van Vincents kunst en brieven. Ik was er in 2010, en zoog de zomerlucht daar in de velden buiten het dorp in mijn longen en dacht aan de schilderijen van Vincent van Gogh. En ook aan de reproducties van die schilderijen in het trappenhuis van mijn ouderlijk huis en hoe die beelden met je mee kunnen reizen, je hele leven lang. Ik moet er naar terug, naar die romantische laatste rustplaats van de twee wapenbroeders. Ditmaal om ook Jo Bongers te eren.

ERIK JURGENS

BEDREIGT KLIMAATVERANDERING MENSENRECHTEN?

Het begrip mensenrechten is eind 18e eeuw ontstaan als *rights of man* (grondwet van de v.s) en *droits de l'homme* (Franse Revolutie). Het begrip beschrijft wezenlijke rechten van de individuele burger tegenover de overheid: vrijheden van meningsuiting, overtuiging en vergadering, bescherming van privédoelmatigheid van de burger, vrijwaring van marteling en slavernij, strafoplegging alleen op grond van democratische vastgestelde wetten en toegang tot een onafhankelijke rechter. Allemaal zaken die vele overheden toen aan hun laars laptten. Vandaar de mensenrechten, vrucht van het Verlichtingsdenken over de waarheid van het individu.

Ook medeburgers kunnen mensenrechten aantasten. De overheid moet burgers ook daartegen beschermen. In beide gevallen moeten, zo zeggen alle formuleringen van mensenrechten het zelf, aan de uitoefening van deze aanspraken redelijke grenzen worden gesteld.

Maar kunnen ook natuurverschijnselen deze mensenrechten aantasten? En moet de overheid de burger daarvan dan vrijwaren? Kan de burger - als dit niet gebeurt - naar de rechter stappen? Dáár ging het over in de uitspraak van de Hoge Raad in de Urgenda-zaak, 20 december 2019: kan een overheid, als zij onvoldoende economische en juridische maatregelen neemt om de hoeveelheid broeikasgassen in de atmosfeer te breidelen, daar door de rechter toe worden gedwongen?

Ja, dit zou goed mogelijk zijn op grond van een daartoe strekkende, duidelijke bepaling van wet of verdrag.

Want dan moet de overheid zich, in een rechtsstaat, gewoon houden aan de wet. Maar de Hoge Raad besliste op grond van het recht op bescherming van het leven (art.2 Europees Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens, 1950, EVRM), en van het recht op eerbiediging van het privéleven (art. 8 EVRM). Dus op grond van algemeen geformuleerde rechten van de burger, bedoeld om te werken tegen overheidsop treden. In 1950, toen het EVRM ontstond, ging het om voorkoming van de rechtsschendingen die op grove wijze hadden plaatsgevonden onder het Naziregime, dus om kwaadaardig menselijk handelen. Geen van de opstellers, zeventig jaar geleden, dacht aan natuurverschijnselen die de mens bedreigen.

Het is dus op zijn minst twijfelachtig of je het EVRM mag inzetten, om de rechter te laten uitmaken of de overheid genoeg doet om de hoeveelheid broeikasgassen te bestrijden. En als je het wel doet, zoals nu gebeurt, verzwak je dan niet de werking van het EVRM bij zijn hoofddoel: bescherming tegen overheden die de rechten van hun burgers schenden (zie binnen Europa bijvoorbeeld Polen, Hongarije, Turkije)? Daar zit mijn zorg. Dat heeft inflatie van het begrip mensenrecht tot gevolg en daardoor verzwakking daarvan.

Vijftien jaar lang heb ik in de Parlementaire Vergadering van de Raad van Europa (die het EVRM en zijn Hof in Straatsburg in leven houdt) mij ingezet voor goede tenuitvoerlegging van beslissingen van het Hof. Dat was al moeilijk genoeg in Oost-Europa na 1990, maar zeker ook in Italië en Turkije, als het ging om de gewone,

klassieke rechten van de burgers. Rusland dreigt nog steeds het EVRM en het Hof te verlaten, omdat het land zo vaak wordt veroordeeld wegens schending van basisrechten van de burger. En nu gebruikt de Hoge Raad het EVRM om de burger te beschermen tegen kwaadaardige natuurverschijnselen. Daarmee neemt de rechter een nieuwe taak op zich die voor kritiek vatbaar is. Dit terwijl we nog niet eens voor elkaar hebben gekregen dat de 47 lidstaten van de Raad van Europa de klassieke grondrechten - waarvoor het EVRM geschreven is - voldoende eerbiedigen. Dat is net zoiets als steeds nieuwe misdrijven bij wet vaststellen, terwijl de politie niet eens in staat is de bestaande misdadigheid voldoende te bestrijden. Het gezag van de politie wordt daarmee uitgehouden dus ook haar goede functioneren.

Ik keur dus, uit liefde voor de grondrechten, af dat de rechter daarvan in dit kader gebruik maakt. Bescherm keihard de kern daarvan. Maar introduceer ze niet op een terrein waar ze niet thuishoren. Ik heb lang geleden het woord *dikastocrastie* gemunt. Macht wordt bij *dikastocratie* niet uitgeoefend door de *demos* (volk) maar door de *dikastes* (rechter). Dat is bij ons natuurlijk bij lange na het geval niet. En vaak ben ik dolblij als de rechter ingrijpt om de burger te beschermen tegen de overheid. Maar bij Urgenda vind ik dat de rechter te ver is gegaan. Dat is daarom zo pijnlijk omdat ik de doelstellingen van Urgenda onderschrijf. Ik ben als sociaaldemocraat niet tegen krachtige politieke maatregelen om de gevolgen van de klimaatverandering aan te pakken, integendeel. Het verhaal van Maarten van den Bos in

de vorige T&T over de lezing van Marjan Minnesma geeft het aan. Ik steun Urgenda graag. Maar even niet in het beroep bij de rechter op grond van het EVRM. Dan weet ik nog wel een paar zaken in onze geschonden wereld die onze rechten bedreigen: hongersnood door sprinkhanen, gigantische bosbranden door droogte, ziekte en dood door nieuwe virussen. Kortom, de zeven plagen van Egypte. Mooi is natuurlijk wel dat Urgenda, door het uitlokken van dit vonnis, veel extra aandacht voor het probleem heeft opgeroepen.

Uit het vonnis van de Hoge Raad: 'Klimaatverandering bedreigt mensenrechten' en 'De artikelen 2 en 8 EVRM dienen, naar het oordeel van de Hoge Raad, met betrekking tot het gevaar van klimaatverandering aldus te worden uitgelegd dat deze bepalingen de

verdragsstaten (van het nota bene juridisch juist niet verplichtende Klimaatverdrag, EJ) verplichten om tegen het gevaar "het hunne" te doen.' Hoezo, 'het hunne'?

Dus mijn recht op leven, en op mijn particuliere levenssfeer, verplichten de overheid om hier hard in te grijpen in onze economie en in andere rechten. Is het wel verstandig om het EVRM te gebruiken om de overheid tot handelen te dwingen, terwijl er geen daarvoor gemaakte wetten noch daarvoor gesloten verdragen bestaan die de overheid daartoe expliciet dwingen? En waarop de rechter dus zijn vonnis kan baseren? Daar zit mijn dilemma.

Ik wil niks te maken hebben met Baudet en Wilders, die dom het klimaatprobleem ontkennen, en

daarom tegen het vonnis zijn. Ik wil ook niet in dit verband geciteerd worden inzake *dikastocratie* (hetgeen gebeurde in de Eerste Kamer door de FvD-fractie). Ik heb juridische bezwaren tegen de motivering van dit vonnis. Ik vind dat onze democratie weerbaar genoeg moet zijn om zelf tot ingrijpende dwingende maatregelen te beslissen. Toegegeven, helaas moeten er vaak eerst waarschuwendende rampen plaatsvinden, zoals het corona-virus. Ooit noemde ik dat *government by catastrophe*. Dit omdat *government by the people* het soms niet voor elkaar krijgt, tenzij een ramp duidelijk dreigt.

We moeten hier de rechter niet via de omweg van het EVRM bij slepen. Diens taak is veel te waardevol om ten onder te gaan in politiek gekrakeel.

COLOFON

Redactie: Evelien Polter, Dirk Achterbergh, Joke van der Neut en Maarten van den Bos (hoofdredacteur)

Aan dit nummer werkten mee: Henny Berkhout (correctie), Erik Jurgens, Koen Holtzapffel, Mirjam van Leussen, Twan van Lieshout, Frank Schoevaart (fotografie), Paul te Stroete (fotografie), Naomi Woltring, Egbert de Vries, Tim Zeedijk.

Vormgeving: Rosa Stigter

Oplage: 500

ISSN: 23520-7870

Over Tijd & Taak: *Tijd & Taak* wordt sinds 1932 uitgegeven door de Banning Vereniging en haar voorlopers Zingeving.net en de Arbeiders Gemeenschap (AG) der Woodbrookers. Het blad is de opvolger van *De Blijde Wereld*, dat van 1902 tot 1932 verscheen. De woorden uit psalm 24 "Aan God behoort de aarde en haar volheid" sierden als motto jarenlang het omslag van *Tijd & Taak*.

Deadline: De deadline voor het volgende nummer is 15 september

Abonnement: Een jaarabonnement op *Tijd & Taak* kost € 10,-. Leden en donateurs van de Banning Vereniging ontvangen het blad kosteloos.

Over de Banning Vereniging: De Banning Vereniging organiseert activiteiten op het snijvlak van levensovertuiging, religie en sociaaldemocratie. De Banning Vereniging organiseert bijeenkomsten voor het Netwerk PvdA en levensovertuiging, de jaarlijkse Banningleergang, de halfjaarlijkse Banning Conferenties en de tweejaarlijkse Banningprijs en Banninglezing.

Banning Vereniging
voor levensovertuiging, religie en sociaaldemocratie
Postbus 10567, 1001 EN Amsterdam
Rekeningnummer: NL87 TRIO 0198 5100 39

info@banningvereniging.nl
banningvereniging.nl

LEVENSOVERTUIGING **www.**
BANNING VERENIGING RELIGIE
SOCIAALDEMOCRATIE

Foto: Annaleen Louwes.

Laurine Verweijen is naast dichter werkzaam als strateeg. Dit jaar verscheen bij uitgeverij Van Oorschot haar debuutbundel Gasthuis. Eerder publiceerde ze in De Gids en De Revisor. In 2016 won ze de tweede prijs in de Turing Gedichtenwedstrijd met het gedicht Een Meisje.

LUISTER,

er gebeurt van alles in deze hoek
 het een nog mooier dan het ander,
 zwart ramt het kartel omver, wit schuurt
 de harde kanten. Eén vuist slaat voor een ander
 op tafel, een enkele achtergebleven traan
 wordt tussen twee wimpers vandaan geplukt.
Alles wat ook maar een beetje kan wuiven, wuift:
 zijden doeken, maiskolven, lange borsten
 De handpalm met de langst nog mogelijke lijnen
 strijkt plooiën in een oud huid glad – en hoe hard
 er ook gesproken wordt, hoe luid ook het getetter,
 door alles heen klinkt – wonderbaarlijk genoeg
 een strak geregisseerd gefluister